

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Ühiskonnateaduste instituut
Sotsiaaltöö- ja sotsiaalpoliitika õppekava

Triin Uibo

Asenduskodus kasvanud noorte narratiivid suhetest päritoluperega

Magistritöö

Juhendaja: Judit Strömpl, PhD

Tartu 2022

Käesolevaga kinnitan, et olen koostanud magistritöö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, olulised seisukohad, kirjandusallikad ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Töö on koostatud grant ETAG PRG700 osana.

Triin Uibo

25.05.2022

Abstract

Narratives of young people who have grown up in a substitute home about their relationship with their family of origin.

Caring parents are what all children need. The necessary factors in a child's life are a safe and close relationship between the child and the caregiver, who should be, above all, his or her family. Such relationships help to develop a child's positive self-esteem, security and confidence.

The main focus of this master's thesis is on the relationship between children and their family of origin in the foster care system. The aim of the thesis is to get an overview of maintaining and supporting relationships with families of origin while in a substitute home and its impact on the development of a young person's experience.

The following research questions have been asked to compile the work:

- How do young people interpret their experiences of relationships with their family of origin before the separation, in a substitute home and after a substitute care service?
- How did the employees and the local social workers support the preservation and strengthening the relations with the biological family according to the young people themselves?

In order to obtain data and conduct the study, I used the qualitative research method and conducted narrative interviews with participants during the period from March to May 2021. The interviews were conducted both in physical meetings and via Skype. A total of 9 young people from the foster care system participated in the study. I used thematic narrative content analysis to analyze the data.

The study revealed that the sibling relationship was of paramount importance to the participants in the study, whether at home, in a substitute home or after leaving the foster care service. The communication between biological parents and the participants has been rather deficient and not a priority for young people, even in their independent life.

Another important narrative in the stories of young people was the importance of sharing information with adults. Uncertainty about one's past, the reasons for separation or one's family of origin created insecurity for young people and greatly hindered the development of their comprehensive identity in a substitute home. The young people pointed out that they were not

provided with information by substitute home carers or social workers, and that this situation led to self-blame for children and mental health problems that some still have today.

One of the cross-cutting issues was young people's opinion about separation from their families. It is important to note here that all the participants in the study who considered that the decision to separate them from their families was the only right that the officials could make for them and / or their siblings.

Keywords: separated child, substitute home, communication with family of origin, identity, narrative

SISUKORD

Sissejuhatus	6
1. Teoreetiline raamistik	8
1.1. Asutusepõhine asendushoolduse korraldus Eestis	8
1.2. Lapse õigus suhelda päritoluperega	11
1.3. Lapse identiteedi kujunemine asenduskodus	12
Probleemipüstitus, töö eesmärk ja uurimisküsimused	16
2. Metoodika	18
2.1. Uurimismeetod	18
2.2. Valimi moodustamine ja osalejate kirjeldus	18
2.3. Andmete kogumise meetod ja uurimuse käik	19
2.4. Andmeanalüüsi meetod	20
2.5. Eetilised põhimõtted ja uurija refleksiivsus	21
3. Uurimistulemuste analüüs	23
3.1. Noorte narratiivid elust enne asenduskodu	23
3.1.1. Suhted perekonnaliikmete vahel enne asenduskodu	23
3.1.2. Lapse ettevalmistamine perest eraldamisel	25
3.2. Asenduskodus kasvamise lugu	27
3.2.1. Saabumine asenduskodusse	27
3.2.3. Suhtlemine päritoluperega asenduskodus viibides	28
3.2.4. Suhete toetamine päritoluperega asenduskodus olles	30
3.2.5. Perekonna tähendus noore jaoks asenduskodus olles.	33
3.2.6. Kohaliku omavalitsuse roll lapse toetamisel asenduskodus olles	35
3.2.7. Info jagamine lapsega	37
3.3. Iseseisev elu	39
3.3.1. Suhted päritoluperega peale asenduskodust lahkumist	39
3.3.2. Trauma olemasolu ja sellega tegelemine	42
3.3.3. Hinnang eraldamise kohta	44
3.3.4. Ettepanekud noorte poolt	46
4. Järeldused ja ettepanekud	50
Kokkuvõte	55
Viidatud allikad	57

SISSEJUHATUS

Hoolitsevad vanemad on need, keda kõik lapsed vajavad. Vajalikud tegurid lapse elus on turvalised ja lähedased suhted lapse ja hooldaja vahel, kelleks ennekõike peaks olema tema perekond. Sellised suhted aitavad kujundada lapses positiivset enesehinnangut, turvatunnet ja enesekindlust (Sindi jt, 2022).

Magistritöö idee sai alguse sellest, kui asusin tööle lastekaitsepetsilistina ning nägin, millist suurt ja ressursirohket tööd tuleb teha lastega, kes on erinevate põhjuste tõttu eraldatud oma päritoluperest ning kasvavad asenduskodudes. Lapse tervikliku identiteedi kujunemiseks on perest eraldatud lapsel õigus omada infot tema päritolu perest ja sellest, mis juhtus. Eestis kehtiv lastekaitseadus (jõustunud 2016) toob välja, et kohaliku omavalitsuse roll, ennekõike lastekaitsetöötaja „kohustus“ on anda perest eraldatud lapsele teavet tema päritolu ja teda puudutavate hooldusküsimuste kohta. Samuti on lastekaitsetöötaja kohustus säilitada ja toetada suhteid perest eemal viibiva lapse ja tema perekonna vahel ning leida pere abistamiseks selliseid meetmeid, mis tagaksid võimalikult kiiresti lapse naasmise oma päritolupere juurde.

Eelnevad kogemused tekitasid huvi uurida, millised kogemused olid asenduskodus viibinud noortel suhtlusest oma päritoluperega ning kuidas toetasid noorte hinnangul suhtlust asenduskodu töötajad ja kohaliku omavalitsuse sotsiaalametnikud. Samuti tekkis huvi saada ülevaade, milliseid ettepanekuid teevad noored, tuginedes oma kogemustele, kohaliku omavalitsuse lastekaitsepetsialistile asenduskodus kasvava noore toetamiseks. Minule teadaolevalt on Eestis tehtud mitmeid uuringuid asenduskodus viibinud noortega, mille üheks osaks on suhtlemine päritoluperega, kuid ei ole põhjalikult uuritud noorte endi käest, kuidas nende ja päritolupere vahel kontakti hoiti ja suhtlemist toetati.

Käesoleva magistritöö põhifookuses on asenduskodus kasvanud laste ja nende päritolupere vahelised suhted. Töö eesmärk on läbi noorte kogemuste saada ülevaade suhete hoidmise ja toetamise kohta päritoluperega asenduskodus viibides ja selle mõjust noore identiteedi kujunemisel.

Perekonna mõistet on kirjanduses defineeritud kui indiviidide gruppi, kes on seotud omavahel näiteks veresuguluse kaudu. Samuti võivad indiviidi päritolupereks olla ka kasuvanemad, kellega

ollakse omavahel seotud ühiste väärtushinnangute ja tõekspidamiste kaudu (Sanders, 2012). Sõna *päritolupere* kasutatakse eesti kirjanduses ja erinevates magistritöödes küll palju, kuid ühtset ja konkreetset mõistet selle kohta ei ole. Käesoleva töö raames on *päritolupere* mõiste all mõeldud perekonnaliikmeid, kes on omavahel suguluses- bioloogilised vanemad, õed ja vennad, vanavanemad ning tädid ja onud.

Andmete saamiseks ja uuringu läbiviimiseks kasutasin kvalitatiivset uurimismeetodit ning viisin osalejatega läbi narratiivintervjuud perioodil märts-mai 2021. Intervjuud toimusid nii füüsiliste kohtumiste kui ka Skype vahendusel.

Magistritöö koosneb neljast osast. Esimene peatükk koosneb teoreetilisest raamistikust ning probleemipüstitusest. Selles peatükis teen ülevaate asendushoolduse korraldusest, lapse õigusest suhelda oma päritoluperega ning selle suhte mõjust lapse identiteedi kujunemisel.

Teises peatükis on tehtud ülevaade uurimismetoodikast. Selles peatükis kirjeldan, millise uurimisviisi valisin, kuidas nägi välja uurimuse käik ning milline oli valim. Samuti teen ülevaate eetilistest põhimõtetest käesoleva magistr töö koostamisel ning reflekteerin oma kogemust uurimistöö läbiviimise kohta.

Kolmas osa keskendub analüüsile. Olen jaganud analüüsi osa kolme etappi, võttes aluseks ajatelje. Esmalt teen ülevaate sellest, kuidas kirjeldab noor oma suhteid koduses keskkonnas enne perest eraldamist. Seejärel toon lugejani noorte lood sellest, kuidas nende kogemuste põhjal säilitati ja toetati nende suhtlemist päritoluperega asenduskodus viibides. Analüüsi kolmas alapeatükk keskendub noore elule ja suhetele päritoluperega tänases päevas. Samuti on selles alapeatükis välja toodud noorte endi ettepanekud sotsiaalametnikele ja kokkuvõtted, mida tuleks nende hinnagul teha asenduskodu kasvatajate ja sotsiaalametnike poolt, et toetada noori asenduskodus olles. Neljandas peatükis võtan kokku analüüsi osa, teen saadud lugudest järeldused ja ettepanekud.

Soovin südamest tänada noori, kes olid valmis minu uurimuses osalema ja oma lugusid minuga jagama. Samuti suur tänu minu juhendajale Judit Strömplile, kes oli kogu töö koostamise vältel motiveeriv ja toetav.

1. TEOREETILINE RAAMISTIK

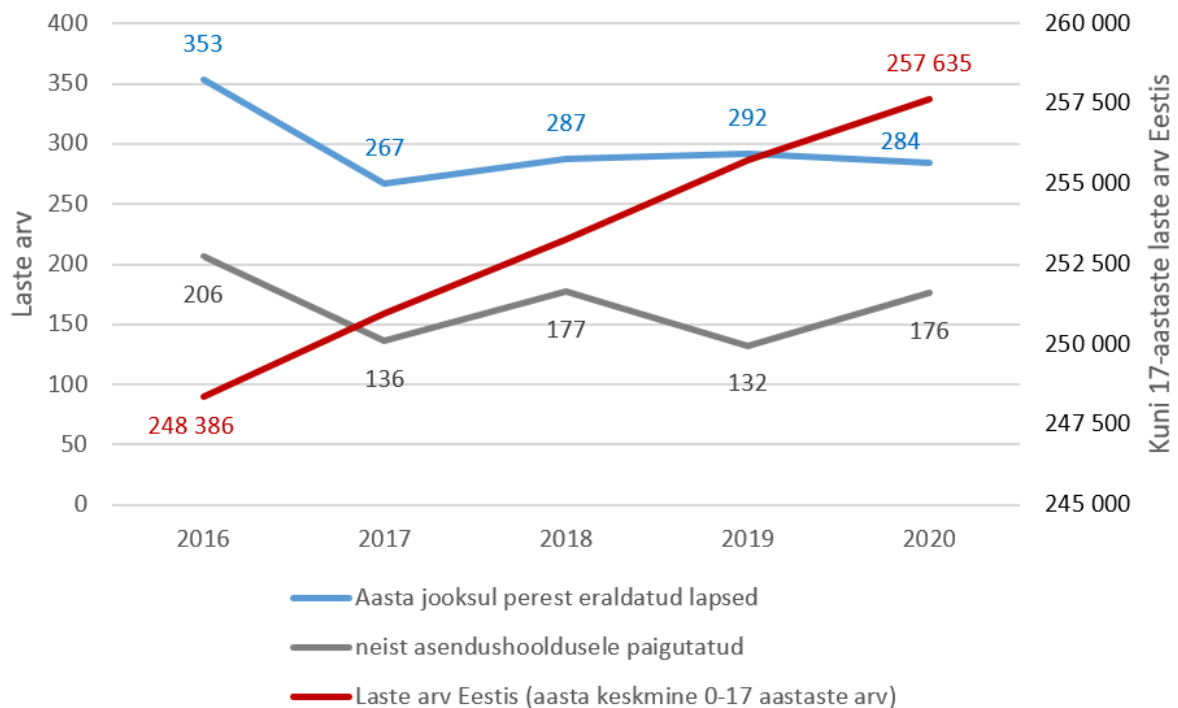
1.1. Asutusepõhine asendushoolduse korraldus Eestis

Perekond on lapse jaoks loomulik kasvukeskkond. Samas on maailmas, sealhulgas Eestis palju lapsi, kellel puudub võimalus elada koos oma päritoluperega (Euroopa Nõukogu, 2009). Põhjused selleks on erinevad, on see siis päritolupere suutmatuse tõttu lapse eest hoolitseda või on lapse vanemad surnud.

Laste heaolu kaitseks ja tagamiseks tuleb vajadusel teha pingutusi, et lapsel oleks võimalus jääda perre või eraldamise puhul pere juurde naasta. Riigi kohustus on tagada peredele vajalik abi ja korraldada sekkumine, kui see on vajalik lapse huvide tagamiseks (Lastekaitseseadus, 2016). Eestis reguleerivad asendushoolduse korraldamist peamiselt kolm seadust: perekonna-, lastekaitse- ja sotsiaalhoolekandeseadus (Osila jt, 2016).

Sotsiaalkindlustusameti kodulehelt (i.a) võib lugeda, et Eesti Vabariigis on tänasel päeval kaks võimalust nende laste jaoks, kes kas ajutiselt või pikaajaliselt vajavad hoolt väljaspool oma perekonda ning ei saa kasvada oma kodus. Nendeks võimalusteks on perepõhine asendushooldus ja institutsionaalne ehk asutusepõhine asendushooldus, mis omakorda jagunevad veelgi spetsiifilisemalt. Perepõhise asendushoolduse teostamiseks on kolm erinevat võimalust: lapsendamine, eeskoste määramine või hooldamine perekonnas/hooldusperes. Institutsionaalne ehk asutusepõhine asendushooldus jaguneb perekodus hooldamiseks ja asenduskodus hooldamiseks.

Eestis eraldati 2020. aastal 284 last ja asendushooldusele paigutati neist 176 (Sarv, 2021). Asendushooldusel viibis 2020. aasta lõpuks kokku 2277 last. 2020 aasta seisuga viibis asendus- või perekodus kokku ligi 800 last, samas kui perekonnas hooldamisel oli 138 last (Õiguskantsler, i.a). Asendushooldusele suunatud laste arv on aasta-aastalt vähenenud ja seda ennekõike seetõttu, et on vähenenud perest eraldatud laste arv (joonis 1).

Joonis 2. Aasta lõpuks perest eraldatud ja asendushooldusele suunatud laste arv, 2016–2020 (Sarv, 2021).

Kuigi perekonnaseaduse (2010) §135 lõike 1 kohaselt on kohus see institutsioon, kelle pädevusse kuulub teha otsus lapse perest eraldamise kohta, siis esmaseks otsustajaks on ametnik: tavaliselt kohaliku omavalitsuse üksuse lastekaitsetöötaja või tema puudumisel sotsiaaltöötaja, kes neid ametiülesandeid täidab. Sellest tulenevalt oleneb perest eraldatava lapse heaolu ja edasine käekäik suuresti kohaliku omavalitsuse lastekaitse spetsialisti või sotsiaaltöötaja kaalutusotsusest.

Lapse õiguste konventsiooni (1991) kohaselt tuleb lapse perest eraldamise puhul valla- või linnavalitsusel tagada lapse põhiõigus, milleks on perekonnaelu kaitse. See õigus tuleb tagada igas eraldamise etapis ning see hõlmab endas kohustust selgitada lapsele perest eraldamise põhjuseid, edasisi samme ja võimalikku tulevast elukorraldust. Selgitusi ja informatsiooni tuleb jagada lapsele arusaadaval moel, arvestades lapse iga, suhtluskeelt, võimalusel arengutaset ja tema teadmisi. Lapse perekonnast eraldamisel tuleb alati põhjalikult kaaluda, kas tema seisukohast on põhjendatud tema põhiõiguse rikkumine ehk eraelu puutumatus (Ahas, 2015).

Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat (Sotsiaalministeerium, 2016) toob välja, et äärmiselt oluline on säilitada kontakt õdede ja vendade vahel, kui laps seda ise

soovib ning see kontakt ei ole vastuolus lapse huvidega. Samuti ei tohi õdesid ja vendi lahutada asendushooldusele paigutamisel. Ühest perest pärit lapsed võidakse paigutada eraldi vaid juhul, kui see on nende endi heaolu jaoks vajalik (SOS Lasteküla, 2007).

Asendushooldusteenuse planeerimisel ja osutamisel tuleb esmajoonelt lähtuda lapse vajadustest (Asendushooldusteenuse kvaliteedijuhis, 2013). Viimaste aastate jooksul on Eestis aktiivselt tegeletud asendushoolduse valdkonna arendamise ja asenduskoduteenuse ümberkujundamisega riiklikul tasandil. Lapse parimatest huvidest ja vajadustest lähtuvalt tuleb lapse paigutamisel asendushooldusteenusele eelistada perepõhist asendushooldust, kuid siiski paigutatakse suurem osa asendushooldust vajavatest lastest asutusepõhisele hooldusele ehk asenduskodusse (Tammpuu, 2014; Sarv, 2013).

Tänapäeval on suured institutsioonid asendunud peremajadega, mis võimaldavad üha enam pakkuda lastele peresarnast hooldust. Asutusepõhine asendushooldus jagunes alates 2018. aastast perekodudeks ja asenduskodudeks (Sarv, 2021). Kuni 2010. aastani võis asenduskoduteenusel olla ühes peres kuni 10 last, seejärel muudeti laste arvu suurus 8 lapseni ja alates 2020. aastast tohib ühes asenduskodu või perekodu peres elada kuni 6 last (Jõks, 2020). Sotsiaalhoolekandeseadus (2015) lubab erandkorras suurendada peres laste arvu juhul, kui näiteks õdesid-vendi on rohkem või kui lastel on mõni muu oluline side või elukorraldus, mis laste arvu suurendamist mõjutab.

Võrreldes asendushoolduse korraldust asenduskodus ja perekodus on suurimaks erinevuseks see, et asenduskodu töötajaid on rohkem ja nad vahetuvad graafiku alusel tihedamini (Eesti Asenduskodu ... i.a). Perekodus hoolitsevad laste eest 1–3 perevanemat, asenduskodus vahetustega töötavad kasvatajad, keskmiselt 4–5 kasvatajat ühe pere kohta (Sarv, 2020).

Asenduskodude puhul on üheks kahjulikuks teguriks suutmatus tagada individuaalset lähenemist ja lapsekeskset kasvatust (Sotsiaalministeerium, 2014). Lapse heaolust lähtuvalt on oluline, et talle suudetakse pakkuda asenduskodu asemel peres hooldamise võimalust, et lapsed näeksid ja tunneksid võimalikult peresarnast elu. Kui laps kasvab siiski asenduskodus, on samamoodi oluline luua talle võimalikult peresarnane elu, stabiilne kodu ning turvaline, püsiv ja usalduslik suhe kasvatajaga. Sindi jt (2022) toovad välja, et võrreldes teiste Euroopa riikidega on Eestis väga vähe hooldusperesid, mis on perest eraldatud lapse seisukohast parim teenus tema aitamiseks. Järjest rohkem rõhutatakse Eestis ka asendushoolduse valdkonnas traumateadlikkuse olulisust, sealhulgas

asenduskodude kasvatajate ja kasuvanemate pädevusi oma tegevuses ja töös lastega, kellel on traumakogemused (Sindi jt, 2022).

Kokkuvõtvalt saab välja tuua, et Eestis on toimunud viimaste aastate jooksul mitmeid olulisi muudatusi seoses asendushooldusteenuse tagamisega ning ennekõike on fookusesse võetud riiklikul tasandil asendushooldusteenuse kvaliteedi tõstmine ja perepõhise asendushoolduse suurendamine. Samuti keskendutakse asenduskodude kasvatajate pädevuse suurendamisele traumakogemustega lastega töötamiseks.

1.2. Lapse õigus suhelda päritoluperega

Oma elu esimestest hetkedest alates suhtleb vastsündinu teda ümbritsevate inimestega, üldjuhul esialgu emaga, hiljem ka teistega. Kogedes turvalist ja lähedast suhet oma esmase hooldajaga aitab see kaasa lapse harmoonilisele arengule (Sindi jt, 2022). Kui lapsel puudub turvaline keskkond arenguks ja ta kogeb hooletusse jätmist, siis on lapse huvide tagamiseks vajalik ta paigutada asendushooldusele.

Asendushooldusel olles peab olema esmatähtis tagada lapsele turvatunne ja kindlustunne. Koos kvalifitseeritud personaliga tuleb tagada lapsele tema arengut toetav õppe- ja kasvukeskkond, tähelepanu peab jätkuma igale lapsele peresarnastes tingimustes (Õiguskantsleri kantselei..., 2013). Last tuleb suunata ja kaasata tema igapäevaelu otsustavatesse küsimustesse ning äärmiselt oluline on toetada lapse suhteid päritolupere ja teiste lähedastega.

ÜRO laste asendushoolduse juhistes (Sotsiaalministeerium, 2014) on välja toodud, et perest eraldatud lapsele asendushooldusteenuse pakkumisel tuleb soodustada lapse suhteid oma päritoluperega ning võimalus teha kõik endast olenev, et laps saaks pöörduda tagasi pere juurde. Asenduskodus olles tuleb lapse suhet päritoluperega säilitada, julgustada ja toetada igati, kui see on lapse huvides (SOS Lasteküla, 2007).

Osila jt (2016) poolt läbiviidud uuringus selgus, et rohkem kui pooltel asenduskodus viibivatel noortel puuduvad suhted oma isaga ning emaga ei suhtle ligi kolmandik noori. Suhtluse puudumise põhjus võib mõnikord olla ka paratamatus, kuna vanem on surnud. Samas on asenduskodu töötajad arvamusel, et suhe lapse ja tema päritolupere vahel on oluline tegur lapse identiteedi kujunemisel (Osila jt, 2016).

Värskelt läbiviidud uuringus (Kertesz jt, 2022) selgus, et kontakti hoidmine asenduskodus kasvanud lapse ja tema päritolupere vahel toimub sagedamini ja tõhusamalt nende perede puhul, kellel on suurem ja reaalsem võimalus laps perre tagasi saada. Lapsed, kelle puhul oli see võimalus väiksem, kohtusid oma vanematega ka tunduvalt harvemini. Samas uuringus tuuakse välja, et tänapäeval on palju rohkem võimalusi kontakti hoidmiseks lapse ja tema päritolupere vahel. Need võimalused on kas otseste näost-näku kohtumiste teel või kaudsete vahendite abil, milleks on e-kirjad, telefoni- ja videokõned, sotsiaalmeedia (Sarv, 2020).

Sotsiaalhoolekande seaduse (2015) kohaselt on kohaliku omavalitsuse üksuse kohustus tagada lapse ja tema vanemate vahelise sideme säilimine ja päritolupere juurde naasmise võimaluste loomine ning lastekaitseaduse (2016) §34 toob välja, et kohustus säilitada ja toetada lapse ja tema perekonna vahelisi suhteid lasub ennekõike lastekaitsetöötajal.

Asendushoolduse standardid (SOS Lasteküla, 2007) näevad kohaliku omavalitsuse lastekaitse rolli selles, et õed ja vennad saavad asendushooldusele paigutatud ühte kohta. Seetõttu tuleb esmajoones valida asendushooldusteenuse pakkujaks hoolekandeaustus või hoolduspere, mis võimaldab sellist lahendust. Kui see siiski ei osutu võimalikuks või ei ole see laste huvides, tuleb lastekaitsetöötajal tagada suhtlus õdede ja vendade vahel, korraldades selleks regulaarseid kohtumisi või leida suhtlemiseks teisi alternatiive.

Asenduskodusse sattunud lapsele tuleb tagada võimalus hoida häid suhteid tema jaoks oluliste inimestega, olgu selleks siis mõni liige päritoluperest, sõbrad, koolikaaslased. Laps peab ennekõike saama säilitada püsiva ja regulaarse suhte päritoluperega. Seda kõike tingimusel, et need suhted ei kahjusta last ega ole vastuolus lapse prima huviga.

1.3. Lapse identiteedi kujunemine asenduskodus

Suhe lapse ja teda kasvatava isiku vahel peab olema stabiilne ning üksteise suhtes lugupidav ja mõistev. Lapsega tuleb tegeleda individuaalselt, et tema potentsiaali maksimaalselt arendada. Olenemata sellest, kas laps on asendushooldusele määratud lühemaks või pikemaks ajaks, on ta teenusel asenduskodus või hooldusperes, tuleb tagada lapse turvalisus ning teadmine ja tunne, et ta on väärtuslik. Laste õiguste konventisooni (1991) artikli 8 järgi tuleb austada lapse õigust säilitada tema identiteet, sealhulgas tema perekondlikud suhted ning kui laps on ilma jäetud mõnest identiteedi osast, tuleb talle tagada vajalik abi ja kaitseidentsuse taastamiseks.

Lapse identiteedi esmane kujundaja on perekond. Perekonda saab vaadelda kui gruppi, millel on oma identiteet, mida mõjutavad perekonnaliikmete omavahelised suhted, eetilised tõekspidamised, väärtused ja harjumused ning mis mängivad suurt rolli lapse identiteedi kujunemisel (Scabini ja Manzi, 2011). Katkenud või muutunud sidemed oma päritoluperega mõjutavad otseselt lapse identiteedi kujunemist, lapse arengut ja heaolu. Laps, kes on päritoluperest eraldatud ja peab kasvama asenduskodus, omab sügavama tähendusega identiteediõigust (Sindi, 2020).

Kui laps eraldada oma vanematest, kaotab ta ka mingil määral ühenduse iseendaga ning see on üks põhjustest, miks asenduskodus kasvanud lastel ja noortel tekib ebakindlus. Samuti tekitab see probleeme isiku kujunemisel (Osila jt, 2016). Asenduskodus kasvanud noored, kes suunduvad iseseisvasse ellu, võivad kokku puutuda mitmete probleemidega, mis on seotud nende minevikuga või teadmatusega oma mineviku kohta. Kui asenduskodus kasvanud noor omab nõrka või puudulikku sidet oma päritoluperega, võib noor kogeda nii isolatsiooni, üksindust kui ka identiteedikriisi (Turk, 2011).

Suhe lapse ja tema bioloogiliste vanemate vahel tugevdab lapse identiteeti. Seega on tähtis säilitada lapse ja tema päritoluperega suhted vältimaks identiteediprobleeme tulevikus. Ka mitmes teises uuringus nii Eesti kui välismaal (Fanshel 1990; Barth, 1996; Inglehart, 1994; Charles jt, 2000, viidatud Turk, 2011 kaudu; Osila jt, 2016; Mänd, 2017; Kõiv, 2021) on jõutud järeldustele, et noored, kes on kasvanud asenduskodus ja samal ajal olles kontaktis oma päritoluperega, saavad tulevikus paremini hakkama võrreldes noortega, kellel päritoluperega, kontakt puudus.

Nagu eelnevalt kirjutatud, on äärmiselt oluline anda perekonnast eraldatud lapsele asjakohast informatsiooni teda puudutavates küsimustes talle sobival ja arusaadaval viisil. Laste õiguste konventsiooni (1991) artikkel 12 sätestab, et kõigil lastel ja noortel on õigus osaleda neid mõjutavate otsuste tegemisel. Seega on lapsel alati õigus saada tema elu puudutavates asjades asjakohast infot temale arusaadavas seletuses ning oma arvamust selle kohta avaldada.

Lastekaitseaduse (2016) §34 kohaselt tuleb kohalikul omavalitsusel koostöös last kasvatava isikuga või lasteasutusega anda lapsele teavet tema päritolu ja perekonnast eraldamise põhjuste kohta. Kuigi nii lastekaitsetöötajad, sotsiaaltöötajad ja asenduskodu kasvatajad mõistavad, et lapse identiteediga on vaja tööd teha ja iga lapse puhul personaalset lähenemist kasutada, ei ole selleks jätkuvalt aega või enesekindlust, et lapsega süvitsi tööd teha (Wrench ja Naylor, 2013).

See võib tekitada olukorra, kus lapsel tekib lünklik või suisa valearusaam oma perest eraldamise kohta, mis omakorda võivad lapses esile kutsuda enesesüüdistusi. Selle ennetamiseks on vajalik tegeleda lapse elulooga, mis peaks hõlmama lapse abistamist tekkivate emotsioonide väljendamisel ja juhtimisel (Hooley jt, 2016). Veelgi suurem teadmatus ja segadus võib tekkida lastel, kes on eraldatud oma päritoluperest vahetult peale sündi või väga noores lapseas ning kellel puudub igasugune teadmine oma päritoluperest või kodust.

Lapse lugu enne asenduskodu ei tohiks varajata või unustada, vaid seda peaks erinevate viisidega anda talle edasi, kuna oma loo tundmine on lapse jaoks väga oluline (Saarna, 2020). Traumakogemuste varjamine ei lahenda, vaid pigem süvendab lapses enesesüüdistusi ja teisi vaimseid probleeme (van der Kolk, 2020).

Põhjused, miks on oluline säilitada ja toetada lapse identiteeti asenduskodus olles, võib välja tuua järgmiselt (Doek, 2006, viidatud Sindi, 2020 kaudu):

- identiteedi säilitamine on vajalik tagamaks lapsele võimaluse taasühinemiseks päritoluperega;
- lapsel on õigus teada oma lugu alates sünnist ja omada teadmist inimeste kohta, kellega tal on perekondlikud suhted;
- lapse õigus on olla teadlik otsustest, mis on vastu võetud ja puudutavad tema perekondlike sidemeid;
- lapsele peab olema tagatud juurdepääs tema elu kohta ametlikult kirja pandud andmetele.

Tsiteerides Sindi jt (2022, lk 20) poolt kirja pandut: „Lootus, et trauma kaob mälust iseenesest, et aeg ravib kõik, ei pea paika. On vale loota, et trauma tagajärjed kaovad, kui neid ei puudutata. Need ei kao ja on vastutustundetu jätta last vastuseta küsimuste ja kahtlustega üksi. Üksinda tal on raske vabaneda nendest keerulistest küsimustest või mineviku pildikestest, mis kerkivad mälus ja jälitavad last.“ Maailmas tehtud uuringute põhjal esineb asendushooldusel viibivatel lastel kuni neli korda rohkem vaimse tervise häireid (Engler jt, 2022).

Van der Kolgi (2005) sõnade kohaselt kaotab laps trauma tagajärjel suhte iseendaga ehk siis kannatab tema identiteet. Seetõttu tuleb päritoluperest eraldatud lapse puhul pöörata erilist tähelepanu tema tervenemisel ning sihikindlalt töötada ja arendada lapse ainulaadset identiteeti. Sobilik meetod selleks on näiteks elulootöö meetod (ingl k *life story work*), mis on spetsiaalselt arendatud perest eraldatud laste toetamiseks ja mille eesmärgiks on lapsel aidata mõista oma

minevikusündmuse ning seeläbi aidata tal üles ehitada turvaline tulevik ja oma identiteet (Philpot ja Rose, 2004).

Ka Salla (2016) poolt läbiviidud uuringus rääkisid lapsed ise, et nende jaoks on mitmeid lahendamata teemasid, nad on jäetud oma hirmude ja muredega üksi, kuigi lastel endal on soov rääkida täiskasvanutega teemadel, mis neile muret teeb ja saada vastuseid oma küsimustele. Selle tõdemuseni, et lapsed ise tahavad rääkida oma elust ja minevikust, jõudsid ka Sindi ja Strömpl (2019) oma uurimuses.

Sindi jt (2022) toovad välja, et võrreldes varasemaga pööratakse järjest rohkem tähelepanu lapse õigeaegsele ja piisavale informeerimisele. Lisaks kasutavad asenduskodu töötajad järjest rohkem professionaalset ehk teadmistel ja oskustel põhinevat traumateadlikku lähenemist, kuid on oluline, et ka neile jagataks piisavalt vajalikku infot lapse kohta, kes asenduskodusse satub.

Et päritoluperest eraldatud lapsest saaks kasvada tervikliku identiteediga täiskasvanud, on oluline, et ta teaks, kes ta on ja kust ta tuleb. Tal peab olema teadmine oma päritoluperest ja põhjustest, miks ta ei ole saanud kasvada oma vanematega koos. Lapse looga tegelemisel on äärmiselt vajalik luua esmalt turvaline ja usalduslik suhe. Lisaks on oluline, et asenduskodu kasvatajal või kohaliku omavalitsuse lastekaitsepetsialistil oleks vajalik ettevalmistus ja pädevus tööks traumatiseeritud lastega.

Probleemipüstitus, töö eesmärk ja uurimisküsimused

Sotsiaalministeeriumi (2014) poolt koostatud „Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat“ annab ülevaate ÜRO laste asendushoolduse juhise põhimõtetest, milledest lähtuvalt on oluline säilitada lähedus lapse ja tema harjumuspärase elukohaga. Selleks tuleb tähelepanu pöörata lapse sotsiaalsetele sidemetele, ennetada ja vältida nende sidemete katkemist. Sama olulisel kohal on lapse ja tema päritolupere suhete soodustamine ja tugevdamine, et lapsel tekiks võimalus oma päritolupere juurde naasta.

Perekondlikud sidemed on ÜRO lapse õiguste konventsiooni (1991) artikli 8 kohaselt inimese identiteedi üks põhialuseks lisaks nimele ja kodakondsusele. Asendushoolduse poliitika roheline raamat (2014) toob selgelt välja, et vanemliku hoolitsuseta jäänud laste puhul tuleb teiste õiguste kõrval pöörata tähelepanu lapse identiteedile ning lisaks tuleb säilitada kontakt nii bioloogiliste vanemate kui ka õdede-vendade vahel, kui see ei ole vastuolus lapse huvidega. ÜRO lapse õiguste konventsiooni (1991) artikkel 9 sätestab samuti, et tuleb säilitada lapse isiklikud suhted ja otsene kontakt vanematega, kui see suhtlus ei ole vastuolus lapse huvidega.

Sotsiaaltöötajate hinnangul (Julle, 2010) on perest eraldatud lapse ja tema perekonna vahel suhete hoidmine ja toetamine väga ajamahukas protsess, mis nõuab tihedat valdkondadeülest koostööd, kuid teiste töökohustuste kõrval selleks aega pole. Seda fakti on kinnitanud ka teised uuringud nii Eestis kui välismaal (Pecora jt, 2018; Julle, 2010; Toros, 2013; Kaljur, 2016.).

Ka Õiguskantsleri Kantselei laste õiguste osakonna (2013) poolt tehtud asendushooldusteenuse analüüsis on välja toodud tõsiasi, et mitmed kohalikud omavalitsused ei võta näiteks õdede ja vendade omavahelise suhtlemise soodustamisel aktiivset rolli, vaid pigem leiavad, et see on laste endi teha.

Käesoleval töö eesmärgiks on uurida asenduskodus kasvanud noorte tõlgendusi ja kogemusi suhetest oma päritoluperega. Tulenevalt töö eesmärgist ei ole kavas antud uurimusega midagi tõestada või ümber lükata, vaid uurida noorte endi kogemuste kaudu, kuidas toetati nende suhete säilimist päritoluperega asenduskodus viibides ning millised on peale asenduskodust lahkumist noore ja tema päritolupere vahelised suhted.

Töö eesmärkidest lähtuvalt on püstitatud järgnevad uurimisküsimused:

- Kuidas tõlgendavad noored oma kogemusi suhete kohta päritoluperega enne perest eraldamist, viibides asenduskodus ja asendushooldusteenuse järgselt?
- Kuidas toetati noorte endi hinnangul asenduskodu töötajate ja kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja poolt suhete säilimist ja tugevdamist päritoluperega?

2. METOODIKA

2.1. Uurimismeetod

Oma magistritöö uurimusliku osa aluseks võtsin kasutusele kvalitatiivse meetodi, täpsemalt narratiivse lähenemise. Töö koostamiseks oli kavas lasta asendushooldusteenusel viibinud ja nüüdseks iseseisvasse ellu suundunud noortel jutustada mulle oma lugu nende kogemustest ja mälestustest, mis seostusid päritoluperega suhtlemisel ja kõigest sellest, mis tundus osaleja jaoks oluline antud teemal.

Riessmani (2000) väitel on narratiivne uurimisviis sobivaim lähenemine tundlike teemade laiahaardeliseks uurimiseks. Selle uurimisviisi puhul ei ole tähtis niivõrd olemasolevate (tõe)väidete ja aimatavate vastuste tõestamine, vaid püüd uurida ja selgitada üksikjuhtumeid. Linno ja Strömpl (2012) toovad välja, et narratiivi mõistes pole kõige olulisem ajaline järgnevus, vaid pigem seoste loomine erinevate sündmuste ja kogemuste vahel. See meetod tagab intervjuueeritavatele võimaluse hetke olukorda ja oma emotsioone vabalt kirjeldada näost-näku vestlusel. Intervjuude puhul on oluliseks teguriks ka see, et ajakava on paindlik ja protsess privaatne.

2.2. Valimi moodustamine ja osalejate kirjeldus

Uurimuse valimi moodustasid üheksa täiskasvanut inimest, kes olid elanud asenduskodus ning peale asendushooldusteenusel viibimist suundunud iseseisvasse ellu. Intervjuueeritavate puhul oli minu jaoks olulised kriteeriumid, et teenusel viibimisest ei olnud möödunud rohkem kui viis aastat ning teenusel viibiti asenduskodus. Algselt oli kavas leida uurimusse isikud, kellel oli mälestusi ja kogemusi ka oma päritoluperega kooselamise ajast. Kahjuks ei õnnestunud saada kokku piisav hulk sellise kogemusega isikuid ning kaasasin uurimusse lisaks ka need noored täiskasvanud, kes olid sattunud asenduskodusse kas peale sündi või väga varajases vanuses ning neil puudusid mälestused kodus elamise ajast.

Valimi moodustamisel pidin lähtuma mugavusvalimi põhimõttest, et leida oma uurimusse isikuid, sest teema on tundlik ja sellest rääkimine või kogetu meenutamine võib inimeses esile kutsuda negatiivseid või traumeerivaid tundeid. Paljud isikud, kellega suhtlesin ei olnud valmis veel oma läbielamistest rääkima. Seega tuli lähtuda ennekõike isikutest, kes olid valmis osalema uuringus.

Uurimuses osales kokku 2 meessoost ja 7 naissoost noort täiskasvanut vanuses 18-24 aastat. Osalejad olid pärit erinevatest Eesti piirkondadest ning ka asendushooldusel viibisid erinevates Eesti asenduskodudes. Asenduskodusse sattusid intervjueeritavad väga erinevates vanustes, alates esimesest elukuust kuni 14- aastani. Intervjueeritavate seas oli nii neid, kes olid sattunud asenduskodusse üksi, olles pere ainuke laps ning ka neid, kes paigutati asenduskodusse koos õdede-vendadega.

2.3. Andmete kogumise meetod ja uurimuse käik

Töö algetapis tutvusin Eestis varasemalt tehtud uuringutega, mis ennekõike olid seotud perekondade taasühinemisega, kuid milledest selgus ka tõsiasi, et suhete hoidmise ja aktiivse ning järjepideva töö jaoks perest eraldatud lapse ja tema päritolupere vahel ei jagu selleks kohustatud isikutel aega.

Uurimistöö eesmärgi saavutamiseks viisin läbi narratiivsed intervjuud ehk lasin intervjueeritaval vabalt jutustada oma lugu ning vajadusel esitasin mõned täpsustavad küsimused. Intervjuusid läbi viies peegeldasin kuuldot, et julgustada intervjueeritavat edasi jutustama. McAlpine (2016) on öelnud, et narratiivmetoodika kasutamine annab uurijale võimaluse mõista nii ühe indiviidi kui ka inimestevahelisi erinevaid kogemusi. Hirsijärvi (2005) sõnul on sobivaks meetodiks kasutada intervjuusid andmete kogumiseks selliste teemade puhul, mida on vähe uuritud ning kus intervjueeritav saab rääkida endast ja oma kogemustest.

Intervjuude puhul oli oluline leida tasakaal olukorrale, kus tuli olla aktiivne kuulaja, samas tuli kuuldot õigeaegselt tagasi peegeldada või asjaolusid täpsustada nii, et see ei mõjuks vahelesegamisena. Ka Fraser (2004) toob välja, et narratiivuurimuse puhul eeldatakse uurimuse läbiviija poolt võimalikult vähest sekkumist ning oluline on pigem kuulamine ja osaleja jaoks sobiva õhustiku loomine oma loo rääkimisel.

Uurimuses osalejaid, keda sihtrühmana kavas oli intervjueerida, osutus äärmiselt keeruliseks. Esmalt võtsin ühendust asendushooldusteenust pakkuvate asutustega ja kohalike omavalitsuse lastekaitse spetsialistidega, kellega tulenevalt oma tööst olin varasemalt kokku puutunud. Samuti pöördusin ka otse asendushooldusteenusel kasvanud noorte poole, kelle kontaktid mul olemas olid. Esialgseid nõusolekuid nii spetsialistide kaudu kui noortelt endilt sain kokku 16. Kui noortega

ühendust hakkasin võtma, siis selgus, et paljud ei soovinud ikka osaleda. Põhjenduseks toodi, et noor polnud ise selleks valmis või jäeti üldse kirjadele vastamata.

Minu jaoks oli ootamatu, et paljud asutused jätsid üldse pöördumisele vastamata. Paari nädala möödudes oli intervjuusid kokku vaid 4 ning saatsin pöördumised asendushooldusteenuse pakkujatele üle Eesti ja mõned korduskirjad ka varem saadetud asutustele. Vastused sain vaid kolmelt asendushooldusteenuse pakkujalt. Kuigi esialgne tagasiside oli väga positiivne, polnud hiljem paljud intervjuudega nõus ja taaskord pidin kogu protsessi uuesti alustama. Lisaks saatsin pöördumisi valla- ja linnavalitsuste sotsiaalosakondadele, kuid ka nende tagasiside oli äärmiselt napp, piirdudes nelja vastuskirjaga, mille kaudu sain osalema 3 noort.

Kokku võttis osalejate leidmine aega peaaegu kolm kuud. Uurimuse jaoks sain 9 noort. Nendega kohtudes tutvustasin esmalt uurimuse eesmärki ja selgitasin, kuidas uurimuse protsess välja näeb. Samuti küsisin luba intervjuude salvestamiseks ja selgitasin, kuidas kavatsen hoida nende konfidentsiaalsust. Uurimistulemusi esitledes lubasin tagada kõigi osalejate anonüümsuse.

Intervjuud olid väga erineva pikkusega, kõige pikem intervjuu kestis tund ja 40 minutit, kõige lühem 32 minutit. Keskmiselt olid intervjuude pikkuseks 40-50 minutit. Lühemad intervjuud olid tingitud tavaliselt sellest, et isik oli sattunud asenduskodusse juba beebina või olid vanemad surnud ning suhete hoidmise või säilitamise kohta ei olnud neil mälestusi.

Intervjuud viisin läbi ajavahemikul märts kuni juuni 2021. Nelja intervjuueeritavaga kohtusin individuaalselt, ülejäänud intervjuud toimusid Skype vahendusel kas siis üleriigiliste piirangute või liiga suure vahemaa tõttu. Intervjuud salvestasin mobiiltelefoniga ning transkribeerisin Wordi tekstitöötlusprogrammi. Peale transkriptsiooni kodeerisin vastused ja analüüsisin vastavalt uurimuse eesmärgile.

2.4. Andmeanalüüsi meetod

Andmete analüüsimisel kasutasin temaatilist narratiivset sisuanalüüsi, mille eesmärgiks on leida üles andmetes peituvad tähendused ja arusaamad (Flick, 2011). Transkriptsioonide mitmekordsel lugemisel leidsin erinevate respondentide lugude seast sarnaseid narratiive. Seejärel koondasin sarnased narratiivid kolme kategooriasse ja tulemused on esitatud kolmandas peatükis. Teemad kajastan analüüsi osas ajalises järjestuses. Uurimistulemuste esitamisel olen kasutanud

intervjuudest tsitaate, mis on kirja pandud kaldkirjas. Tsitaadis vahele jäetud sõnad ja teksti osad on markeeritud kolme punktiga /.../. Iga eraldi väljatoodud tsitaat on pärit erinevast intervjuust.

2.5. Eetilised põhimõtted ja uurija refleksiivsus

Eetilise poole pealt tuli väga selgelt ja arusaadavalt uuringus osalejatele selgitada andmekogumise eesmäärke ning tagada nende konfidentsiaalsus. Magistritöö koostamisel lubasin intervjuueeritavatele, et ei kasuta löike vestlustest, mille tulemusena võiksid isikud olla äratuntavad. Intervjuusid kasutasin vaid selle konkreetse töö koostamisel.

Intervjuusid läbi viies ja intervjuueeritavate lugusid aktiivselt kuulates mõjus see mõnikord väga raskelt ka minule endale, ennekõike tundlike teemade tõttu. Minu magistritöö teema on kindlasti sellist laadi, mille puhul tuli arvestada nii positiivsete ja/või kasulike kui ka kahjulike mõjudega intervjuueeritava jaoks. Uuringus osalejatele selgitasin, et nende kogemuste jagamisest ja lugude rääkimisest on kasu eelkõige lastekaitseüsteemi ja asenduskoduteenuse arendamisele. Samuti võib olla kasu neile endile, minule kui töö koostajale ja ka edaspidiseks teistele inimestele, kes teema vastu huvi võivad tunda.

Et intervjuueeritav tunneks ennast mugavalt ja avatult, oli suur roll intervjuude läbiviimisel ka keskkonnal. Esimesed intervjuud oli võimalik läbi viia näost-näku kohtumistena ning see tagas tunduvalt turvalisema ja privaatsema õhkkonna intervjuusid tehes. Muretsesin küll, kuidas õnnestub see kõik tagada veebi vahendusel intervjuusid tehes, kuid tagasiside oli üllatavalt positiivne. Osalejad sõnul tundsid nad end distantsilt ja veebi vahendusel oma lugusid rääkides turvaliselt. Minu jaoks oli äärmiselt oluline hoida ja tagada osaleja heaolu intervjuud tehes.

Uurimistöö algetapis tekitas minus muret valimi leidmine, kuna teema on tundlik ja eeldas noorte poolt mõningate traumeerivate kogemuste jagamist võõrale isikule. Nagu ka noortega ühendust võttes selgus, keeldusid paljud intervjuudest just seetõttu, et nende jaoks oli negatiivsetest ja traumeerivatest kogemustest möödas veel liiga väha aega ja nad ei olnud vaimselt valmis oma kogemusi jagama.

Intervjuusid läbi viies pöörasin väga teadlikult tähelepanu oma väljendustele nii verbaalselt kui miimika teel. Peale esimesi salvestatud lugusid kuulasin neid ja analüüsisin, mida saab paremini teha või kuidas oma suunavaid küsimusi või peegeldust paremini sõnastada. Samuti olin valmis selleks, et minu amet kohaliku omavalitsuse lastekaitsepetsialistina võib mõjutada noorte lugusid

ja minuga jagatavat lugu. Samuti püüdsin ma uurimust planeerides saada valimisse ennekõike sellised noored, kellel puudus minu või minu kolleegidega varasema kontakt. Uuringusse osalema proovisin leida noori, kes olid asenduskodus kasvanud erinevates asutustes üle Eesti, et saada põhjalikum ja erinevaid kogemusi sisaldav ülevaade ennekõike asenduskodude kasvatajate ja kohaliku omavalituse sotsiaalametnike tegevuse kohta suhete hoidmisel ja toetamisel.

Usun, et intervjuude tegemise ajal suutsin olla piisavalt aktiivne kuulaja ja hoidsin tagasi ennast jutustuste ajal liigsest sekkumisest või küsimuste küsimisest. Mõnikord aga tekkisid pikemad pausid või noored ise palusid suunavaid küsimusi, et millest nad veel rääkida võiks. Peale intervjuusid küsisin osalejatelt ka tagasisidet, ennekõike selle kohta, kuidas nad ennast tundsid peale oma loo rääkimist.

Käesoleva töö koostamine on olnud mulle emotsionaalselt raske, ennekõike temaatika ja noorte lugudest välja tulnud info tõttu. Samuti oli lastekaitsespetsialistina kurb tõdeda, kui palju on jäetud nende noorte puhul tegemata ja kuidas see mõjutab noorte hakkama saamist ja toimetulekut tänasel päeval. Samas on see töö andnud mulle väga palju tuge ja julgust rääkida lastega avatult ja ausalt neile olulistel teemadel ning püüan ka edaspidi lähtuda nende noorte lugudest ja ettepanekutest oma töö planeerimisel ja korraldamisel. Eriti laste puhul, kes peavad kasvama oma päritoluperest eraldi.

3. UURIMISTULEMUSTE ANALÜÜS

3.1. Noorte narratiivid elust enne asenduskodu

Käesoleva töö esmane eesmärk oli koguda ja kirja panna noorte narratiivid oma suhetest päritoluperega asenduskodus elades. Intervjuusid tehes jutustasid nad kõik ka sellest perioodist, kui veel kodus elasid. Töö autorina otsustasin need lood kajastada ka uurimistulemustes, sest see annab aimu, millised suhted valitsesid koduses keskkonnas nii laste ja vanemate kui ka õdede ja vendade vahel. Kuna mitme noore puhul eraldati lisaks neile ka õed ja vennad, siis hiljem intervjuude käigus selgus ka tõsiasi, et suhted õdede-vendade vahel omasid äärmiselt olulist tähtsust uuringus osalenud noorte jaoks nii asenduskodus olles kui ka peale asenduskodust lahkumist iseseisvas elus.

3.1.1. Suhted perekonnaliikmete vahel enne asenduskodu

Noored, kes omasid mälestusi kodusest elust enne asenduskodu, jagasid positiivseid lugusid pigem õdedest ja vendadest. Vanematega seostusid neil pigem negatiivsed mälestused või ei suutnud nad üldse meenutada seda, mida tehti koos vanematega või kuidas oli omavaheline läbisaamine laste ja vanemate vahel.

“Ma mäletan, et nooremate õdedega tegime kogu aeg midagi koos /.../ Aga nagu vanematega, ma ei tea, ma ei mäleta, et oleksime käinud jalutamas või lõbutsenud kuskil. /.../ pigem mäletan seda, et nooremate õdedega suhtlesime ja mängisime. Kõige lähedasem suhe oli mul vanema õega. Usaldus ka, see oli pigem õdedega kui vanematega.”

Usalduslik suhe on lapse jaoks äärmiselt oluline, kuid nagu eelnevast loost nähtub, oli see pigem õdede vahel, kui lapse ja tema vanema vahel. Lähedasi ja usalduslikke suhteid õdede ja vendade vahel kirjeldasid teisedki noored. Samas tuli välja, et lapsi ühendas kodus kasvades ka hirm vanemate ees.

“Siis me veel suhtlesime, kõik- õed ja vennad /.../ iga päev tegime midagi koos. Õdede-vendadega sain ma läbi hästi. Hoidsime kõik väga kokku, sest et kõik me kartsime tegelt vanemaid. /.../ seetõttu olime koos tugevad /.../ suuresti oli hirm see, mis meid ühendas.”

“Meie vanem õde käis vahepeal meil salaja koolis külas /.../ tavaliselt vanemad ei teadnud, et ta meil külas käib, nad ei tohtinud teada.”

“Lapsepõlv oli mul tavaline /.../ õdede-vendade värk, ikka kaklesime omavahel. Aga ma ei mäletaks, et meil oleks olnud ühiseid väljasõite või käimisi, koos perega.”

Lapsepõlves olid tähtsal kohal kahe noore jaoks suhtlus teiste lähedaste isikutega, nagu vanavanemad või sõbrad ja klassikaaslased. Samas toodi nende isikutega suhtlemise puhul välja, et vanemad mõjutasid negatiivselt või lausa takistasid selliste suhete toimimist.

“Vanaema juures käisime /.../ vanaema oli suht kuri /.../ Tema ise oleks nagu lubanud meil paljusi asju teha. Aga vanemad nõudsid, et peab olema karm meiega. Nüüd me teame seda. Muidu poleks me sinna saanudki.”

“Meie lastena olime väga kokkuhoidvad. Ja tahtsime nii käia kuskil. Aga vanemad ei lubanud. Nad kas hoidsid põhjuseid otsides meid koduarestis või ei lasknud lihtsalt välja. /.../ salaja ikka käisime. Ka huviringis. Seal saime ka teiste lastega mängida. Tavaliselt pidime peale kooli kohe koju tulema.”

Ülejäänud noored teiste sugulastega või sõpradega suhtlemist ei maininud sellest perioodist, kui elati veel koduses keskkonnas ja vanematega koos. Kolme noore puhul, kes sattusid asenduskodusse juba väga väikeses vanuses või koheselt peale sünni, ei olnud veel sõpru jõudnud tekkida.

Osad noored tõid välja, et üheks suureks probleemiks nende lapsepõlves oli vanemate alkoholi tarvitamine, mis põhjustas nii vanemate poolset kiuslikku käitumist laste suhtes, otsest füüsilist vägivalda kui ka järelvaley puudumist. Lastel tuli sundolukorras ise hoolitseda oma heaolu eest.

Samuti kirjeldas üks noor, et vanemate heakskiitu pälvis ta sellega, kui hoidis kodu korras ja hoolitses ka noorema õe ja venna eest ajal, mil vanemad olid alkoholijoobes ja seda mitmeid päevi järjest.

„Ema tarvitas sageli alkoholi, meil ei olnud vahel mitu nädalat järelvalvet.”

“Kodune elu oli päris jube. Nii palju, kui ma mäletan. Või noh, minul väga ei olnudki, mina aitasin ja olin aktiivne /.../ aga mul nii õdedest ja vendadest kahju. Neid vanemad kiusasid. Eriti kui joonud olid/.../ kuna mina tegin kodutööd ära alati, siis isa hoidis mind rohkem.”

Üks noor meenutas, et kodune elu oli küll kogu aeg jube. Samas jagus tal positiivseid sõnu oma isa kohta, kes oli küll vägivaldne tema ja vendadega, kuid kes kaineel perioodil leidis laste jaoks alati aega. Ema ei olnud algusest peale aktiivne lastega tegelemisel. Peale isa surma jäid lapsed veelgi rohkem ilma vanemlikust hoolest ja tähelepanust, kuna ema tähelepanu osaliseks sai uus elukaaslane.

“Minu isa /.../ kui ma olin 9, siis ta suri ära. /.../ Ja siis ta leidis omale uue elukaaslase ja tänu sellele läks kõik allamäge. Et tänu emale juhtuski see, miks me pidime ära minema. /.../ Isa oli vägivaldne. /.../ aga isaga koos veetsime küll palju aega. Ja vendadega. Kui isa kaine oli, siis oli päris okei. Me käisime maal ja tegime selliseid toredaid asju.”

Kokkuvõtlikult võib öelda, et koduses keskkonnas, kus on sagedane alkoholi tarvitamine, vägivald ja hooletusse jätmine ning kus lapsed peavad ise oma heaolu kodu eest hoolt kandma, suurendab õdede ja vendade vahel kokkuhoivat ja usalduslikku suhet. Turvatunde puudumine ja vanemate hoolimatus aga suurendab lastes hirmu ning seetõttu ei pruugi lapsed mäletada täiskasvanud eas positiivseid tegevusi või tundeid seoses nendega.

3.1.2. Lapse ettevalmistamine perest eraldamisel

Lapse perest eraldamine ja asendushooldusele paigutamise otsus ei ole kerge kellegi jaoks. Selle tõttu tuleb kõigil asjassepuutuvatel isikutel teha koostööd ja arvesse võtma, et lapse soovid ja vajadused on esmatähtsad ja ainulaadsed.

Lapse paigutamine asendushooldusteenusele on üldjuhul pikem protsess ning see annab võimaluse last ette valmistada ja temaga kõike seda protsessi läbi arutada, tema arvamust küsida ja seda võimalikult palju arvesse võtta otsuste tegemisel. Samas võib ette tulla olukordi, kui lapse elu ja tervis võivad olla ohus ning ta vajab seetõttu kiiret eraldamist kodusest keskkonnast.

“Varasemalt juttu sellest, et meid eraldada võidakse, juttu ei olnud /.../ rääkisin, mis toimus /.../ minuga juhtus see ükskord, minu õega vist rohkem /.../siis klassiõe ema tuli, võttis meid peale ja viis kohe minema /.../ Meil ei olnud ühegi sotsiaaltöötajaga varasemat kokkupuudet.”

Sellistel juhtudel ei pruugi toimuda lapse ettevalmistust ning kõik tuleb väga ootamatult. Seda enam vajab laps asenduskodusse jõudes professionaalset toetamist ja selgitusi. Lugudest tuli ka välja, et kuigi vanematel oli see teadmine, et lapsed eraldada võidakse, ei jagatud seda infot lastega. Samuti ei tulnud sellekohast infot kohaliku omavalitsuse käest.

“Me ei teadnud midagi, ei hoiatatud üldse ette. Vanemad teadsid, ma arvan nüüd, kuid meile ei räägitud. Nad kunagi ei öelnud, et see juhtuda võiks. Vanem õde rääkis, aga vanemad alati ütlesid, et seda ei juhtu. Aga seda oleks võinud olla küll, kui aus olla. Keegi oleks võinud sellest ka meile rääkida“

Samas lapsed ise nentisid, et kuigi nad oleksid soovinud infot, olid nad juba piisavalt suured, neil oli välja kujunenud oma sõpruskond ja elukorraldus ning nad ei oleks vabatahtlikult ise asenduskodusse läinud.

„ /.../ samas, ma ei oleks vabatahtlikult kaasa läinud, ma oleksin ära põgenenud.“

“Kindlasti oleks tahtnud rohkem infot. Nad oleksid pidanud rohkem selgitama, aga samas, me oleks lihtsalt vastu hakanud äkki. Ja võibolla minema jooksnud. /.../ sest sõbrad jäid ju maha. Me klassikaaslased ei teadnudki, kus me kadusime.”

4 noort tõid välja, et sotsiaaltöötajad olid nendega rääkinud, et selline asi juhtuda võib. Noored märkisid selle positiivseks asjaks, et seda infot nendega jagati. Samas rääkisid nad, kuidas nad pingutasid, et asi nii kaugele ei jõuaks, näiteks koristasid tube või hakkasid aktiivsemalt koolis käima.

“Ma suht teadsin jah, et ma sinna lähen mingi aeg /.../ kui me kodus veel elasime, siis sotsiaaltöötaja ütles, et kui me ei korista, siis meid viiakse lastekodusse. /.../ siis me muidugi koristasime hästi tihti. /.../ see ei tulnud nagu välg selgest taevast. /.../ nad rääkisid kogu aeg tegelt sellest. Mul on hea meel, et nad rääkisid ja hoiatasid.”

“Sotsiaaltöötajad ikka käisid meil enne ka kodus. Ja meile räägiti seda varem ka, et selline asi võib juhtuda. Jaa, me olime õdede ja vendadega teadlikud, et meid kodust ära viiakse.”

Antud lugude puhul jäi küll selgusetuks, millistel põhjustel tegelikult lapsed perest eraldati ning kui palju ja millist infot lastega jagati, kuid positiivsena saab välja tuua, et mingil määral ikkagi laste kaasamine toimus ja lapsed olid osaliselt informeeritud neid puudutavates küsimustes.

3.2. Asenduskodus kasvamise lugu

3.2.1. Saabumine asenduskodusse

Oma uurimuse käigus palusin noortel meenutada päeva, mil nad pidid kodust lahkuma ja nad asenduskodusse viidi. Kolmel noorel mälestused sellest päevast puudusid, kuna sattusid asendushooldusele juba väga väiksesena. Teised uurimuses osalenud noored mäletasid mõnda seika või sündmust päevast, kui nad asenduskodusse saabusid. Samuti toodi välja, et lastes tekitab see päev hirmu, kuna neil puudus kogemus ja teadmine, mis edasi hakkab juhtuma ja kuhu nad üldse lähevad.

“Mäletan väga hästi, kui lastekodusse jõudsime /.../ ja mingid lapsed tulid kohe rääkima.”

“Ma olin 10- aastane, kui meid kodust ära viidi. Mäletan seda päeva väga hästi. See oli nii jube. Aga selle, et me ei teadnud, mis juhtuma hakkab“

Üks noortest oli küll vaid nelja aastane, kui ta perest eraldati, kuid siiski omas ta mõningaid mälestusi sellest päevast. Samuti selgus tema loo puhul, et ta oli suutnud säilitada tema jaoks väga olulise eseme, mille ta sai kodust kaasa võtta ning seetõttu oli see ese talle nüüd täiskasvanud eas ainuke, mis kodu meenutas.

“Ma mäletan seda, et mul oli üks seljakott ja ma võtsin sellega nagu mingeid asju kaasa. See on mul siia maani alles. /.../lisaks nagu mingid pisidetamid on meeles.”

Seitse uuringus osalenud noort sattusid asendushooldusele kas koos õdede ja/või vendadega või siis olid vanemad õed-vennad varem juba asendushooldusteenusele suunatud. Nende lugudest tuli selgelt välja, et selline olukord oli toetav ning tagas lastes mingis mõttes turvatunde asenduskodusse sattudes.

“Ma teadsin, et ma lähen sinna, õe juurde /.../ ja sinna ma siis jäingi. /.../ See oli kõige parem, et mul oli seal vanem õde, kes väga kaitses ja hoidis mind. /.../ See kindlasti aitas kaasa mu kohanemisele.”

“Ma olin hästi vaikne. /.../ kogu aeg olin õe ja vennaga koos. /.../ see, et ma läksin õe ja vennaga koos, see oli kindlasti positiivne. Ma ei olnud seal ju üks. See oli minu ressurs.”

“Lastekoduse viidi meid kõiki koos. /.../ Kindlasti oli positiivne see, et ma koos õdede ja vendadega läksin sinna. Päris raske oleks vist olnud, kui kõik oleks eraldi kuhugi sattunud ja siis tulevikus oleksin pidanud otsima neid ükshaaval.”

Taaskord kerkis nende jutustuste puhul esile see, kui olulist rolli mängivad õdede-vendade vahelised suhted ja kuidas need suhted olid noorte jaoks toetavad ning turvatunnet pakkuvad nii asenduskodusse sattumisel kui ka varasemalt koduses keskkonnas elades.

3.2.3. Suhtlemine päritoluperega asenduskodus viibides

Ühe juhtumi puhul toimus eraldamine seetõttu, et lapse ema ei olnud psüühilise erivajaduse tõttu võimeline lapse vajadusi märkama, reageerima ja tagama lapsele turvalist ning arendavat keskkonda. Samas oli ema koos teiste pereliikmetega pidevas kontaktis lapsega, külastasid teda ja tundsid huvi lapse tegemiste vastu. Seetõttu oli ka lapsel asenduskodus viibides teadmine oma päritoluperest, ta sai nendega kohtuda ja olla kursis nende eludega. Nooruki kontakt on siiani oma päritoluperega järjepidev. See oli kindlasti üks positiivsemaid lugusid suhete hoidmise ja säilitamise kohta päritoluperega.

“Ma teadsin ema, sest nad käisid lastekodus külas mul kogu aeg. Iga aasta suvel, kui mul sünnipäev oli. Kõik- tädid, onu ja vanaisa, kõik tulid mulle külla. /.../ tollal isegi olid väikesed õed mul, kes kaasas olid. Aga nemad ka pärast eraldati väga kiiresti. /.../ ema ja vanaisa käisid alates sellest, kui ma ühe aastaseks sain. Seda on mulle räägitud.”

Mitme noore puhul oli olukord hoopis vastupidine. Peale seda, kui lapsed eraldati, võis vanemate poolt põgus kontakti võtmine toimuda, kuid üsna pea või isegi peale ühekordset kohtumist lapsevanem enam asenduskodusse ei tulnud ning ka sidevahendi vahendusel kontakti lapsega ei hoitud.

“Alguses nad tundisid huvi, siis mingi aeg väga kiirelt enam mitte. Väike õde ja vend ikka helistasid koolist, aga vanematel oli küll, ma ei tea, suht ükskõik.”

“Emaga suhtlesin ma /.../ võibolla mingi pool aastat hiljem. /.../ aga siis ema ütles, et tuleb meile külla. Noh, siis ta tuligi, käis meil üks kord külas ja nii see jäigi, rohkem ta ei tulnud. Mina vähemalt ei mäleta, et ta oleks käinud. /.../

Noored tõid ka välja, et kui nad olid piisavalt suured ja said juba iseseisvalt ringi liikuda, siis olid pigem nemad aktiivsemaks pooleks ja käisid oma vanemate kodus külas.

Siis me kasvasime suureks ja saime ise käia tema juures. Siis ma ühe korra käisin ka, kui ema oli saanud uue lapse. /.../ Tema ei tulnud enam kordagi.”

“Me ei suhelnudki emaga. Üldse mitte. Sest ega ta ise ka ei tundnud huvi ja ta ei käinud kordagi meid vaatamas. Meie ka ei tahtnud temaga suhelda. /.../ Ta oleks saanud ise ka nende aastate jooksul ühendust võtta.”

Eelnevate lugude puhul on näha, et noored ise põhjendasid suhtluse puudumist vanemate poolse ükskõiksusega. Samas ei osanud kindlaid põhjuseid välja tuua, mille tõttu võis suhtlus katkeda ega teadnud ka seda, kui palju või mil moel vanemaid toetati, et nad lastega ise ühendust võtaksid.

Järgneva loo puhul rääkis noor, et temal emaga suhtlust asenduskodus ei olnud ning sellest ta puudust ei tundnud. Tema pettumus ema suhtes oli niivõrd suur, et ta suutis alles peale asenduskodust lahkumist emaga ühendust võtta. Samas mäletab ta, et ema neid külastas ja noorem õde väga igatses emaga kohtumisi ja koju naasmist. Vestluse käigus tuli välja, et tema noorem õde oli just alustanud kooliteed ja ei olnud pidanud nägema sellist elu, mida intervjuueeritav. See võis suuresti olla põhjuseks, miks noorem laps igatses ema, samas kui teine ei soovinud emaga üldse suhelda.

“/.../ ei mäleta, millal lastekodusse minnes uuesti emaga ühendust võtsin või tema meiega. Meie suhted soojenesid alles nüüd, kui lastekodust ära läksin /.../ alles aasta tagasi. Eks ta mingi aeg käis ja õde tahtis teda väga näha, aga ema suuremat sorti huvi küll üles ei näidanud.”

Ühel noorel puudus igasugune kontakt oma vanematega. Ta oli küll teadlik, et vanemad on elus ja tal on ka vend, kes elas koos isaga, kuid teadmata põhjustel talle vanemate kohta infot ei jagatud. Ta tõi oma lugu jutustades välja, et oleks soovinud vanematega kohtuda, kuid see ei osutunud võimalikuks. Samuti puudus tal teadmine, miks seda ei võimaldatud.

“Ema ja isaga ma üldse ei kohtunudki seal viibimise ajal kordagi. Ei olnud üldse mingit suhtlust. Ka mitte vennaga. Ma teadsin, et mul on vanemad, aga ma ei saanud nendega kuidagi suhelda.”

Kaks noort erinevatest asenduskodudest tõid välja, et peale seda, kui nad olid olnud juba mitu aastat asenduskodus, võtsid nendega ühendust isad. Mõlema lapse isad soovisid lastega kohtuda,

kuid eeldasid, et laps peaks ise tulema nende juurde. Et saada selgem ülevaade, küsisin täpsustuseks juurde, kas isad käisid neid ka asenduskodus vaatamas, kuid vastus oli mõlema noore puhul eitav. Ühe noore puhul, kui ta keeldus kohtumast isa elukohas, kadus taaskord kontakt lapse ja vanema vahel.

“Isast ma kuulsin hiljem. Siis ta ikka kutsus mind endale külla. /.../ aga ma ei tundnud seda linna või teda nii hästi ja ma ei läinud.”

Noorte lugude põhjal saab kokkuvõtlikult öelda, lapse asenduskodusse suunamisel muutub lapse ja tema vanemate vaheline kontakt väga minimaalseks või kaob üldse. Vaid paari juhtumi puhul oli see kontakt järjepidev kogu asenduskodus viibimise ajal. Pigem on lapsed aktiivsed tegutsejad ja teatud vanuses hakkavad ise vanemaid külastama või nendega ühendust otsima.

3.2.4. Suhete toetamine päritoluperega asenduskodus olles

Osila jt (2016) poolt läbiviidud uuringus selgus, et suhtumine lapse ja tema päritolupere vahelisesse suhtlemisse on asenduskoduti erinev. Asenduskodu töötajad, kes nägid positiivset mõju noorele tema ja vanemate vahelises suhtlemises, pigem toetasid ja julgustasid lapsi vanematega suhtlema. Samas oli ka töötajaid, kes ei julgustanud noori, sest nende arvates ei teinud suhtlus oma vanematega noortele head.

Minu uuringus tõid kolm noort välja selle, et neid toetati ja julgustati päritoluperega suhtlema asenduskodu kasvatajate poolt ning mingisuguseid takistusi vanematega või teiste sugulastega suhtlemisel ei tehtud. Pigem hoiti järjepidevat kontakti ja mitmel korral teostati isegi kodukülastusi päritolupere juurde.

“Ema ja sugulastega sain ma suhelda. Ei olnud kordagi probleemi, et mul takistati suhelda nendega. Vanemad said ka minuga suhelda nii palju, kui nad tahtsid. Nad võisid mulle külla tulla mis kell nad tahtsid.”

“Lastekodu ajal käisime me ema kodu vaatamas kokku kolm kord. Sotsiaaltöötaja oli ka alati seal. /.../ kasvataja ega keegi teine vallast ei takistanud suhtlemist, seda ei olnud. /.../ Kasvataja kutsus neid külla kogu aeg, aga küll siis oli auto katki või mõni muu põhjus /.../ ma täpselt ei teagi, milles asi võis tegelt olla.”

Samas kui asenduskodus on kasvatajatel olemas info, et suhtlus või otsene kontakt päritolupere ja lapse vahel on last kahjustav, siis oli põhjendatud kohtumiste piiramine vältimaks lapse heaolu kahjustamist.

”Ja siis, kui ma 12 sain, siis keelati mul emaga kohtumised ära, sest ta tõi mulle salaja suitsu.”

Mõned noored meenutasid, et nende puhul ei olnud koheselt suhtlemine vanematega võimalik. Kuna eraldamine toimus nende laste puhul peale 10. eluaastat, siis tõid noored välja, et nende puhul kardeti asenduskodust omavolilist lahkumist ja pere juurde naasmist.

“Alguses taheti, et me selle eluga harjuksime. Ja siis kuu või kaks hiljem lubati helistada vanematel meile sinna ja siis me saime rääkida. Ja siis rääkisime.”

Suurem osa noori tõid välja pigem vastupidise olukorra ehk siis nemad ei tundnud asenduskodus viibides, et kasvatajad oleksid toetanud või julgustanud neid rohkem päritoluperega suhtlema. Suuresti võis see mõjutatud olla asenduskodus viibitud ajast. Algselt oli suhtlemise toetamine järjepidevam ja aktiivsem, kuid aja jooksul vaibus järk-järgult ja sellele enam nii palju tähelepanu ei pööratud.

“Iga kasvataja on erinev. Üks oli selline, kes rohkem suhtles ja rääkis emast. Teised mingi aeg üldse ei torkinud enam.”

“Lastekodu poolt meid küll ei õhutatud emaga rääkima mitte kellegi poolt. Kõik teadsid ju, mis olukord meil kodus on. Ilmselt meie kohta teadsid nad ka ju, et ema huvi meie vastu ei tunne ja mis seal ikka õhutada last suhtlema.”

Kahe noore loost selgus, et asenduskodu töötajad ei tegelenud nende arvates piisavalt aktiivselt suhete hoidmisega. Samas uskusid nad, et kui oleks olnud laste endi poolt soovi ja tahet perega suhelda, siis ei oleks asenduskodus neid takistatud.

“Nad nagu ei õelnud kunagi midagi halvasti või et ei tohi suhelda või miks sa suhtled /.../ aga nad nagu ei rääkinud ka sellest. /.../ Mina ei tundnud, et töötajad oleksid takistanud meil emaga suhelda. Aga nad ei käinud peale ka.”

“Me ise ei tahtnud midagi teada kodu kohta. Aga ma usun, et kui me oleks küsinud, siis oleksime infot ikka saanud.”

Kahel noorel puudus igasugune info, mis põhjustel nad lastekodus kasvasid või miks neile seal viibimise ajal vanemate kohta infot ei jagatud. Sellest tulenevalt ei toimunud nende sõnade kohaselt ka mingisugust suhete säilitamist või toetamist. Noortel puudus võimalus suhe oma vanematega asenduskodus olles uuesti luua. Asjasse mittepuutuva isikuna võib vaid oletada, et selleks võisid olla väga mõjuvad põhjused, kuid inetrjuusid tehes ja noorte lugusid kuulates oli tajuda, millist kahju see neile tekitanud oli. Seda kinnitasid vestluse käigus ka noored ise.

“Kui ma lastekodus olin, siis me vanematega omavahel suhelda ei tohtinud. Ma ei teadnud siis isegi oma vanemate nimesid, kui seal elasin. Kui ma sain 18, siis mulle räägiti põhimõtteliselt mu vanematest. Aga see oligi kõik. /.../ kunagi üks lastekodu töötaja ütles, et kui ma peaksin hakkama nendega suhtlema, siis ma satun nende tasemele. /.../ ma ei saanud aru, ma olin täiesti segaduses, et mis nad siis valesti teinud on. Seda tunnet mäletan ma hästi.”

Üks noor, kes sattus asenduskodusse juba väga noorena ja oma päritoluperet ei mäletanud, ei pidanud oluliseks seda, et tal puudus suhtlus oma vanematega. Tema sõnul olid vanemad talle niikuinii võõrad. Küll aga soovis ta väga infot oma vanemate ja teda puudutavate asjade kohta ehk kes ta on ja kust ta pärineb, mis noorele oli tunduvalt suurema tähtsusega, kui suhtlus oma vanematega.

“Kui ma juba vanem olin, siis küsisin pidevalt vanemate kohta. Lubati otsida ja uurida. Aga ikka oli vastus, et midagi ei leia, ei saa kuskilt infot ja nii edasi. /.../ ma tahtsin pigem oma küsimustele vastuseid, kui seda, et nendega suhelda ja kohtuda. Nad olid niikuinii võõrad inimesed minu jaoks. /.../ aga minu jaoks oli väga tähtis, et keegi vastaks minu küsimustele.”

Kui noored rääkisid suhete hoidmisest päritoluperega asenduskodus olles, pidasid nad kõik seda justkui asenduskodu kasvatajate ülesandeks. Eks selline tulemus ole kindlasti mõjutatud suuresti sellest, et kasvatajad on isikud, kellega noored asenduskodus pidevalt kokku puutusid. Kohaliku omavalitsuse sotsiaalametniku rolli suhete hoidmisel ja säilitamisel ei nimetanud neist keegi ja see oli antud kontekstis minu arvates väga ootuspärane tulemus.

3.2.5. Perekonna tähendus noore jaoks asenduskodus olles.

Perekond on lapse jaoks loomulik kasvu- ja arengukeskkond. Asendushoolduse korraldamisel tuleb juhinduda sellest põhimõttest. Intervjuude käigus palusin noortel selgitada, mida nende jaoks tähendab perekond ja keda nad asenduskodus kasvades oma pereks pidasid või siiani peavad.

Ühe noore puhul, kes sattus asenduskodusse väga väiksesena, kuid kellel oli asenduskodus viibides ka suhtlus oma päritoluperega, nimetas oma pereks siiski asenduskodu töötajaid, mitte oma päritoluperet. Positiivseid mälestusi oma lapsepõlvest meenutas ta samuti vaid asenduskodu töötajatega seoses või teiste lastega, kes viibisid temaga koos asenduskodus.

“Kuna ma olin ikka väga väike, kui mind lastekodusse pandi, siis ma harjusin selle eluga ruttu ära. Seepärast mina pean oma pereks lastekodu kasvatajaid. Nendega mul kontakt ei ole siiani kadunud. /.../ kasvatajatega suhtlen ma ikka iga nädalaselt, telefoni teel. Nad alati küsivad, et kuidas mul läheb ja niimoodi. /.../ üks kasvataja võttis mind vahepeal isegi nädalavahetuseks oma koju. Need olid kõige ilusamad päevad.”

Samas oli rohkem neid noori, kes asenduskodus elades ei tundnud ennast seal koduselt ega pidanud ka asenduskodu töötajaid või teisi lapsi oma pereks. Siin ei omanud tähtsust ka see, kas asenduskodusse satuti juba väga noorena või alles varajases teismeeas.

“Elu lastekodus oli siuke tavaline. Ega seal kerge ei olnud. Aga pigem oli seal elades ikka selline tunne, et see on asutus. Sellist kodu tunnet ei tekkinud mul lõpuni olles. Ja ometi mind viidi juba peale sündi sinna. /.../”

“/.../ ma ei tea, kas just pere tunne, aga lähedased ikka olime. /.../ aga et päris pere või pere sarnane, ma ei ütleks. /.../ Mul oli kõik olemas seal. Ainus asi jah, mida mul polnud, oli see, et see polnud minu kodu, minu inimestega. Alati, kui koolist tulin, siis sain aru, et... Öeldakse küll, et sinu kodu, sinu tuba. Mul oli küll oma tuba ja nii, aga noh, seda tunnet ei olnud ikka. Seda päris kodu tunnet.”

Mitmel uuringus osalenud noorel oli asenduskodus kasvades võimalus kogeda lähedasi ja usalduslikke suhteid tugiperega, kelle juures nad periooditi käisid. See võimalus omas suurt mõju noorele nii asenduskodus elades kui ka hiljem iseseisvasse ellu minnes. Kuigi tugiperede juures viibisid noored märkimisväärselt vähem aega, kui asenduskodus koos kasvatajatega, nimetasid

nad oma perekonnaks pigem tugipere liikmeid. Ennekõike toodi välja, et tugiperes sai tegeleda rohkem selliste asjadega, mis lapsena meeldis ning ka suhtumine oli personaalsem.

“Mu kasupere ütles alati, et kui ma suvevaheajal läksin sinna, siis olin ma nii kinnine /.../ ja kui ma suve lõpus ära läksin, siis olin ma ikka jeeeee, elav ja lõbus. Ja järgmine aasta kordus kõik. /.../ Nemad natuke ikka suutsid tekitada minus pere tunnet /.../ Nüüd vanemana ma mõtlen, et on tore, et mul selline pere oli.”

“Mingi aeg mul oli tugipere. /.../ ja seal oli hästi palju loomi. Ja ma sain nendega kogu aeg toimetada./.../ Siis oli küll tunne, et nagu olengi kodus ja oma perega.”

Noored, kelle päritoluperre kuulusid ka õed-vennad, nimetasid ennekõike oma perekonnaks just neid, hoolimata sellest, kas õed ja vennad kasvasid koos asenduskodus või mitte. Isegi sellisel juhul, kui uuringus osalenud noor ei olnud oma vanemat venda kordagi näinud või temaga suhelnud, pidas ta teda siiski oma perekonnaks, sest piisas vaid teadmisest, et tal on kuskil vend.

“Minu perekonda kuulusid ja kuuluvad ka praegu minu õed. Ja minu tugiisiku pere. Ja no lastekodu ka.”

“Pere on see, kui hoitakse kokku ja usaldatakse üksteist. Minu jaoks on need minu õed ja vennad.”

Samas on oluline välja tuua, et kui noored andsid sõnale „perekond“ omapoolseid tähendusi, ei maininud neist mitte üksi oma bioloogilisi vanemaid perekonnaliikmena. Isegi mitte siis, kui suhtlus bioloogiliste vanematega oli säilinud nii asenduskodus olles kui ka selle järgselt. Salla (2016) magistritöös ilmnes samasugune nähtus, et lapsed ei määratlenud oma ema perekonnaliikmena.

“Vanemate poolt ma ei oska öelda. See ei istu mulle üldse, mõelda, et nemad on mu pere.”

Ühe olulise asjana tõi noor välja lemmikloomad, kes oleksid tema arvates aidanud kaasa kodusema tunde tekkimiseks, eriti sellisel juhul, kui laps satub asenduskodusse üksi. Tema arvates oleks lemmikloom suutnud pakkuda talle seltsi ja leevendanud üksinduse tunnet.

„Näiteks mulle väga meeldisid loomad, aga seda võimalust ei olnud, et saaksin lastekodusse võtta ühteegi looma. Aga see on ju nii oluline lapse jaoks. See tunne, et oled nii üksi ja sa ei tohi isegi looma võtta seltsiks endale”

Nagu intervjuudest selgus, tõlgendavad noored oma „perekonda“ ja „kodu“ erinevalt. Mõni noor ei hakanudki tundma, et asenduskodu tema kodu oleks, samas kui teine noor peab asutust oma koduks ja asenduskodu töötajaid oma pereks ning on säilitanud kasvatajatega regulaarse suhtluse ka peale asenduskodust lahkumist. Üheks mõjutavaks teguriks siin võib, aga ei pruugi olla aeg, kui kaua laps on asenduskodus elanud ja millises vanuses ta asenduskodusse sattus. Samuti saab välja tuua noorte lugude põhjal, et oma bioloogilisi vanemaid nad pereliikmeteks ei pea, kuid õed ja vennad kuuluvad noorte perekonda igal juhul.

3.2.6. Kohaliku omavalitsuse roll lapse toetamisel asenduskodus olles

Ühe teemana oma lugudes tõid mitmed noored välja mõtteid ja kogemusi enda lastekaitse spetsialistiga või sotsiaaltöötajaga, kes asenduskodus viibiva noore eestkosteülesandeid täitsid. Kuigi eesmärgiks oli saada rohkem infot selle kohta, kuidas noored asenduskodus olles tajusid kohaliku omavalitsuse toetust suhtlemise toetamisel päritoluperega, tõi nii mõnigi noor hoopis välja, kuidas nad tajusid, et kohaliku omavalitsus eestkostjana neid üleüldises plaanis toetas või nende jaoks olemas oli.

Noored rääkisid, et toetavat suhtlust ja ilma tungiva põhjuseta kohtumisi lastekaitse spetsialisti või sotsiaaltöötajaga toimus äärmiselt harva. Mõni noor ei suutnudki meenutada, kas neid kohtumisi üldse toimus. Pigem nähti sotsiaaltöötajas isikut, kes aitab vajalike toimingute tegemisel, nagu pangakaardi või ID-kaardi taotlemine.

“Valla ametnikud käisid meid vaatamas väga-väga-väga harva. /.../ mingi 4-5 korda. Noh, mingid jõulud või nii. /.../ Pigem siis, kui oli vaja teha pangakaart ja id kaart ja sellised tähtsad asjad. /.../ Ja siis kui ma ellu hakkasin astuma. Sellist tavalist, et niisama külla tulid, sellist asja ei olnud.”

“Mäletan vaid ühte korda, kui sotsiaaltöötaja käis. Rohkem ma ei mäleta, et oleksime omavahel suhelnud, juttu ajanud. Võibolla kui käiski, siis töötajate juures. Mitte minuga kohtumas.”

Sotsiaalkindlustusamet (2020) on välja andnud juhise asendus- ja järelhooldusteenuse korraldamiseks, kus on selgelt kirjas, et kohalik omavalitsus peab olema kursis lapse käekäiguga, kes viibib asendushooldusteenusel. See tähendab, et lapsega tuleb hoida tihedat sidet, kasutades selleks erinevaid suhtluskanaleid. Järjepidev kontakt lapse ja lastekaitsetöötaja vahel aitab kaasa usaldusliku suhte tekkimisele ning annab lapsele teadmise, kelle poole ta saab vajadusel pöörduda.

Positiivseid kogemusi jagas kolm noort, kes suhtlevad veel praegugi peale asenduskodust lahkumistki kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajaga.

“Sotsiaaltöötajad käisid meil külas igal jõulul ja mingid kevadpeod olid, siis olid nad kohal. /.../ sünnipäevaks saatsid kaardi /.../ nad käisid külas, küsisid, et kuidas sul läheb /.../ kooli kohta küsisid /.../ tema on siiani see üks inimene, kelle poole ma saan alati pöörduda. Mulle see täiega meeldib.”

“Ma mäletan, kui olin juba 10 või 11, siis nad küll käisid lastekodus, näiteks arenguestlustel. Ja mina võtsin ka sealt osa. Juba siis oli see sotsiaaltöötaja väga tore. Ma olen ikka kuulnud, et sotsiaaltöötajad on nii halvad ja nii pahad. Mina ei näe, et see nii on. /.../ Nad teevad oma tööd südamega.”

Lapsevanemate toetamine ja jõustamine on oluline tegevus sel ajal, kui laps viibib asendushooldusel. Üks noor kirjeldas, kuidas tema vanemaid küll aidati ja tal avanes võimalus ka pere juurde naasta, kuid selle juhtumi puhul ei andnud ametnike pingutused soovitud tulemust.

“Sotsiaaltöötajad pakkusid mu emale kogu aeg abi /.../ enne kooli minekut oleks olnud võimalus, et saan koju tagasi, kui nad oleksid oma elamistingimusi muutnud ja oma käitumist ja nii. Aga nad ei teinud seda. Sotsiaaltöötajad juhendasid ja aitasid, aga nad ei võtnud neid kuulda. /.../ Nad ei teinud ise mitte midagi selleks.”

Oli ka teisest äärmusest lugusid, milles noored tõid välja ametnike ükskõikse suhtumise noorte suhtes, kui nad asenduskodus viibisid või olid abi palunud, et saada rohkem infot oma päritolupere kohta.

Järgneva loo puhul tuli välja, et sotsiaalametnikud hakkasid aktiivsemalt suhtlema siis, kui hakkas kätte jõudma aeg iseseisvasse ellu minna. Noor tundis, et ametnik oli tema ja ta tuleviku suhtes ükskõikne, pigem oli sotsiaaltöötaja murekohaks rahaliste vahendite leidmine noore jätkuvaks toetamiseks. Selline olukord tekitas noores süütunnet ja pettumust.

“Ma muidu ei hoolinud sellest, kas me nendega kohtume või mitte, me ei olnud ju üldse lähedasedki, aga kõige häirivam oli siis, kui hakkasin oma elu peale minema. Siis tulid nad ja tegid koosoleku, et kuhu ma siis lähen ja mida tegema hakkan. /.../ See sotsiaaltöötaja hakkas siis rääkima, palju vald peab maksma asutusele, kui laps seal on. Aga see ei olnud ju minu probleem,

et ma ei saanud kodus kasvada. /.../ Kellele siis minul või õel toetuda oli? /.../ Saan 18 ja siis lihtsalt mine ja ela. Peasi, et saaks inimesest lahti.”

Huvitav oli minu jaoks see, et ükski noor ei maininud oma eestkostjana lastekaitsetöötajat, vaid kõik rääkisid sotsiaaltöötajast. Seda võis minu arvates mõjutada aeg, millal nad asenduskodus viibisid, sest sel perioodil olid kohalikus omavalitsuses tööl pigem sotsiaaltöötajad, kes eestkosteülesandeid täitsid.

3.2.7. Info jagamine lapsega

Järjest rohkem pööratakse asendushoolduse korraldamisel tähelepanu lapse õigeaegsele ja piisavale informeerimisele ennekõike seetõttu, et päritoluperest eraldatud lapsest saaks kasvada tervikliku identiteediga täiskasvanud. Selle saavutamiseks on oluline lapsele jagada infot, kes ta on ja kust ta tuleb. See aitab ennetada lapsel tekkivat segadust ja vaimse tervise probleeme.

Üks noor, kes sattus asenduskodusse kolme kuu vanusena, rääkis oma loo sellisena, nagu tema selle info asenduskodust saanud oli. Selle loo puhul oli rõõm tõdeda, et asenduskodu kasvatajad olid lapsele jaganud infot, kuidas ta lastekodusse sattus ja noorel omas infot põhjustest, miks ta ei saanud päritoluperega koos elada. Tänu sellele mõistis ta ka oma vanemaid paremini ning ei olnud süüdistav olukorra või oma vanemate suhtes, pigem mõistev ja kaasatundlik.

“Ma tean, et sotsiaalidega võttis ühendust minu vanaisa, kes teatas, et mu emal on skisofreeniahoog ja ta tahtis mind hakata külmas vees vannitama, sest mul oli üle 39 palavik. Oli novembrikuu. /.../ Saadeti kiirabi, kes mu haiglasse toimetas ja sealt viidi mind otse lastekodusse. /.../ lisaks olin ma üle keha kirpude poolt ära söödud.”

Noorte lugudest tuli välja ka väga negatiivseid näiteid selle kohta, kuidas neile keelduti infot jagamast ning kuidas selline olukord oli neile tekitanud erinevaid, ennekõike vaimse tervise probleeme. Üks noor uskus, et õigeaegne info jagamine ja avatud suhtlus kasvatajate poolt oleks muutnud tema elu ning tal ei oleks täiskasvanud inimesena nii suuri probleeme oma vaimse tervisega.

”Kui oleks varem öeldud, kes on mu vanemad ja kuidas ma neid leida võiksin /.../ siis mu elu oleks vast hulga rohkem teistsugusem olnud. Ma arvan, et mu vaimsed probleemid ei oleks olnud nii

hullud. /.../ Aga loodan, et teistel lastel läheb juba paremini /.../ sotsiaaltöötajad nüüd vast võivad juba anda infot lastele, et mis nendega juhtunud on ja vanemate kohta.”

Nagu noored ise selgitasid, siis kasvatajate sõnade kohaselt olid noorte lood liiga traumeerivad ja sünged, et neid lastega jagada. Siinkohal võib vaid oletada, et ehk oli kasvatajate või sotsiaaltöötajate ettevalmistus või kogemus selliste teemade jagamiseks lapsega vähene ning seetõttu püüti hoiduda lapse taaskordsest traumeerimisest, adumata seda, et ka loo rääkimata jätmine tekitas lapsele omamoodi trauma.

”Kui ma olin nii vana, et oskasin juba küsida, et miks ma lastekodus olen, siis öeldi mulle ainult, et see on nii julm teema, et nad ei taha sellest rääkida. /.../ Alguses lastekodu töötaja ja siis ka sotsiaaltöötaja ütles nii. Ühesõnaga nemad keegi mulle ei rääkinud.”

”Ma olen alati tahtnud teada. Hetkel on mul lihtsalt teadmatus. Siis ma kogu aeg mõtlen sellele. /.../ Ma ju ei tea seda olukorda, mis seal oli. See on tegelikult suur tegemata töö, ma tegelt olen ju nii vana juba, aga ma ikka ei tea mitte midagi. Mul ei ole näiteks mingeid meenutusajugi. Mul on lihtsalt nagu mingi must auk.”

Selle noore jagatud loo puhul kerkis esile ka asjade olulisus, mis seoks teda oma minevikuga ja päritoluperes elamisega. See kinnitas veelkord, et lapse jaoks võib oluline olla ka mõni ese, mis on pärit ajast, kui ta koos vanematega elas ning mis aitab tal meeles hoida seda, et tal on olemas oma päritolupere, kuhu ta kuulub ja seeläbi ka oma unikaalne identiteet.

Üks noor tõi välja väga konkreetse põhjuse, miks tema jaoks oli oluline saada infot oma päritolupere kohta. Nimelt pidas ta üheks väga oluliseks põhjuseks saada infot tervisega seonduva kohta, nt pärilike haiguste kohta. Ta kirjeldas, kuidas oli vajanud arstiabi ja pidi täitma ankeeti, milles küsiti tema peres esinenud pärilike haiguste kohta. Sel hetkel ta tundis, kui oluline on teada oma vanemate kohta, aga temal see info puudus.

“Ma ei ole siiani ju seda kohtupaberit näinud, äkki on seal midagi kirjas. Aga see on nii oluline asi jällegi. /.../ Kasvõi selle pärast juba, et siis sa tead näiteks, kas sul on mingi soodumus haigustele. Või pärilikke haigusi, Kui ma arsti juures käin, siis need ju küsivad, et kas sul emal on midagi sellist või sellist. Ja ma ei tea ju. Ma tundis ennast nii kehvasti seal.”

Lapse identiteedi seisukohast on oluline, et ta teaks ka oma teiste sugulaste kohta ja samuti annab kontakt teiste oluliste isikutega võimaluse suuremaks tugivõrgustiku tekkeks. Noored ise töid välja, et soovivad teada, kes on nende sugulased ja kas neil võib veel olla kuskil õdesid või vendi.

„Need, kes seal lastekodus on, nad isegi võibolla ei tea, et neil on kuskil õed ja vennad ja tulevikus on see nii hull, kui välja tuleb.“

„Oluline on, et me ikka teaks, kes on meie pere. /.../ ei olegi vaja nendega kohtuda ja rääkida, aga meile peaks rääkima ikka, kas mul on veel õed või vennad kuskil.“

Ühe loo puhul palus noor abi oma vanemate leidmisel, kuid sotsiaalametnikult ta oma sõnade kohaselt abi ei saanud ning seetõttu tuli tal peale asenduskodust lahkumist ise oma vanemad üles otsida.

“Ise otsisin oma vanemad üles. /.../ Ma nagu mitu korda sotsiaaltöötajalt palusin ja küsisin, et kas ta saab aidata otsida. Aga tema ei andnud seda infot mulle. Mitte midagi.”

Noorte lugudest tuli välja, kui oluline oli nende jaoks saada asenduskodus viibides infot oma elu puudutavate küsimuste kohta. Selgus, et Noorte arvates ei tohiks karta, et nad saavad uuesti traumeeritud, pigem tekitab suuremat kahju rääkimata jäetud lood ja vastamata küsimused.

3.3. Iseseisev elu

3.3.1. Suhted päritoluperega peale asenduskodust lahkumist

Rääkides tänasest elust ja suhetest päritoluperega tänasel päeval, töid mitmed noored välja, et kõige tugevam ja regulaarsem kontakt on neil oma õdede ja vendadega. Mõnel noorel oli kontakt ka vanemaga, kuid sellest lähemalt noored ei rääkinud, vaid mainisid põgusalt, et mingil määral suhtlus on. Kui aga noored rääkisid oma õdedest ja vendadest, siis oli see positiivne ja see väljendus ka noorte hääletoonis ja kehakeeles. Noored jagasid, mida nad tänasel päeval koos teevad ja kui oluline on nende jaoks suhtlemine õdede-vendadega.

“Õe ja vennaga on mul suhtlust tunduvalt rohkem, kui varem.“

“Õdedega suhtlen ma kõigiga, Iga päev tegelikult. Lausa helistame üksteisele ja räägime asju. Meie suhe on päris tugev.”

“Praegu ma emaga suhtlen mingil määral, õdede ja vendadega suhtlen ma küll kõigiga. Kogu aeg. Nad elavad küll erinevates linnades, aga ikka suhtleme ja kohtume. Päris sageli.”

Vanemate puhul toodi välja pigem lootusetust ja pettumust, et ka aastaid hiljem ei ole vanemad muutnud ning suhtuvad ükskõikselt noortesse.

„Ma isegi ei viitsi enam vanematega suhelda. Pigem on see suhe vanematega läinud veelgi kehvemaks, kui varem. /.../ Nüüd vahel olen seal õel käinud külas, aga vanematega ei räägi ma sõnagi.”

„Suhe emaga, ma arvan, et see paremaks ei muutu, pigem jääb selliseks nagu on. Mina ei võta teda väga emana, sest ta ise nagu ei näita üldse huvi ülesse suhtlemiseks.”

“Mu vanemad elavad, aga ma ei suhtle nendega. Ma olen neile vaid korra helistanud, aga nemad hakkasid ise mulle helistama. Ja ainult siis, kui nad olid purjus. Ja siis ma vahetasin numbri ära, nüüd on rahulikum.”

Samuti selgus kahe noore loo põhjal, et kuigi nad olid asenduskodus kasvanud koos õdede-vendadega, olid neil väga erinevad hoiakud vanematega suhtlemise osas. Seda võisid mõjutada näiteks erinev kogemus päritoluperes elades, laste vanusevahe ja info, mis neil oli oma mineviku kohta. Kindlasti mängivad rolli ka inimese enda isikuomadused ja asenduskodus saadud kogemused.

“Üks vend suhtleb siiani emaga, aga vanem õde ei taha kuuldagi emast või midagi temast. Minul mul suht suva, ma emaga ei suhtle. Üldse mitte. Mõni aasta tagasi käisin vaatamas teda, lihtsalt uudishimust, et kas on midagi muutunud. Aga noh, ei midagi.”

Lisaks neile õdedele-vendadele, kellega koos oldi asenduskodus, on kaks noort täiskasvanuks saades üles otsinud ja kontakti võtnud ka nende õdede-vendadega, kellega neil asenduskodus olles kontakt puudus. Noorte loost ilmnes ka see, kui palju abi on tänasel päeval sotsiaalmeediast isikute otsimisel ja nendega kontakti võtmisel.

“Tänapäeval on Facebook tore asi. Otsisin sama perekonnanimega inimesi sealt /.../ ja siis hakkas info liikuma. /.../ siis leidsin esmalt üles oma onutütre, tema kirjutas mulle /.../ ja siis venna, temaga vahepeal ikka kirjutame.”

Need noored, kellel vanematega kontakt puudus, selgitasid, et pigem on see nende endi teadlik valik, kuna ei soovita ennekõike oma vaimse tervise probleemide tõttu veelgi suuremaid pingeid, millega pärast tegeleda. Sellest tulenevalt võib oletada, et kas noorte traumadega ei ole piisavalt tegeletud või ei oska nad toime tulla hiljem oma negatiivsete tunnetega ja emotsioonidega.

“Ma ei tea, ma ei oska öelda. Ma praegu ei suhtle emaga. Aga äkki lähevad suhted paremaks. /.../ Aga ikka on parem, kui ma temaga ei suhtle. See on kahjulik mulle, parem kui ma ei suhtle oma emaga. Siis olen ise ka pikaks ajaks rivist väljas.”

“Kui alguses oli ema mu elust nagu ära lõigatud, kuna ta tekitas mulle nii palju probleeme ja mul ei olnud teda vaja. Aga kui ma olin mingi aeg rahunenud ja sain hakata käima hea nõustaja juures, siis ma mõtlesin, et okei. Nüüd võime proovida kuidagi uuesti.”

Kaks noort rääkisid, et nende isadel on jätkuvalt alkoholiprobleemid ja sellest tulenevalt ei soovi nad isadega suhelda. Üks noor kirjeldas, kuidas isa ta ise üles otsis, kuid peale seda, kui isa hakkas tema juurde käima ja alkoholi kaasa võtma, ta katkestas ka suhtluse, kuna noore arvates oli isa eesmärgiks temast ka joodik teha või siis endale leida kaaslane, kellega koos juua. Noor lisis veel selgituseks, et ta ei ole ise üldse alkoholi tarvitanud ja ei soovi seda ka edaspidi teha, kuna ei kannata purjus inimesi. Tema puhul oli vanemate poolne alkoholi tarvitamine ka üks peamisi põhjusi, miks ta perest eraldati.

“Isaga oli mul selline kokkusattumus, et kui lastekodust sotsiaalkorterisse kolisin, siis isa elas mul kõrvaltrepikojas. Ja ta ise tuli mulle külla. Ta ise tuli. Ega ma teda ei otsinud. /.../ aga nüüd ei ole üldse suhelnud. Ta hakkas mulle muudkui viina pakkuma. /.../ ja nüüd ei ole suhelnud enam.”

Ühe noore puhul oli suhtlemise takistuseks keelebarjäär. Kuna temal ei olnud võimalust ka asenduskodus olles vanematega suhelda, siis vähemalt oli hea meel tõdeda, et isaga on tal suhtlus taastunud ja seda pidas noor ise ka positiivseks. Vanemad tal koos enam ei elanud, seega emaga suhtlemine oli noorel puudulik.

“Emaga ma suhelda ei saa, ta on venelane, ma ei oska vene keelt. Ei ole võimalik leida kogu aeg kedagi, kes aitaks suhelda. /.../ Isaga ma suhtlen nüüd väga tihti, olen mitu korda külas käinud. See on selline positiivne.”

Noorte jagatud kogemused kinnitasid, kui oluline on kontakt õdede-vendade vahel. Üldistades saab välja tuua ka selle, et vanematega kontakt on pigem puudulik. Samuti selgus nende jagatud lugudes sotsiaalmeedia olulisus suhete tekkimisel ja oma sugulaste otsismisel. Noortest vaid kaks mainisid, et neil on säilinud mõningane kontakt ka teiste päritolupere liikmetega, ühel neist vanaemaga, teisel tädiga, kuid nad ei pidanud seda tänasel päeval nii oluliseks. Samuti tuli siin välja ka üks oluline nüanss, mis suhtlemist lapse ja vanema vahel takistas- keelebarjäär.

3.3.2. Trauma olemasolu ja sellega tegelemine

Nagu kirjanduses on rõhutatud, siis on äärmiselt oluline tegelda lapse traumadega, mis otseselt mõjutavad tema identiteedi kujunemist. Lapsed, kelle traumadega ei tegeleta, vaid pigem oodatakse, et need kaovad iseenesest, võivad tulevikus kannatada veelgi suuremate vaimse tervise probleemide käes.

Noortega tuli teemaks see, millist tuge ja abi said nad professionaalidelt ajal, kui nad viibisid asenduskodus. Kõige levinum oli psühholoogiline abi, mida noortele asenduskodus pakuti.

“Käisin väga tihti juhtunu pärast psühholoogi juures. Kui hakkasin ravimeid saama, hakkas kõik paremaks minema.”

Mõne loo puhul tekkis küll küsimus ennekõike selles, kas noorele pakutav teenus eelnevalt temaga ka läbi arutati või oli pigem see „kohustuslik“ talle, mis omakorda tekitas noores aga trotsi ja vastumeelsust.

“Teismelisena ma hakkasin käima psühholoogi juures. Ja siis mind sunniti käima kuskil rehabilitatsioonis, kuhu ma üldse ei tahtnud minna. Aga sunniti. Ja siis ma olin nii vihane. Jooksin sealt ära.”

Üks noortest tõi välja, et ta polnud ise valmis psühholoogi juures käima, sest temaga vestlemine tekitas talle kurba meelt, millega tuli tal järgnevat päevad iseseisvalt hakkama saada, kuid mis oli seetõttu ka vaimselt kurnav ja häiris tema igapäevast toimetulekut.

“Psühholoog on mulle korduvalt pakutud. Alguses ma asenduskodus käisin ka. Meil oli siis oma majas psühholoog. Aga siis lõpetasin ära, sest ma ei saanud sealt mingit kasu, pigem nagu kahju tekitas ja kurba meelt.”

Mõned noored tõid välja, et on saanud toetavaid meetmeid juba asenduskodus ning teenuste vajadus on jätkunud ka iseseisvasse ellu suundudes. Samas rääkisid nad, et ilma teenusteta nad ei oleks nii toimetulevad, kui nad seda tänasel päeval on. Nad on õppinud oma tundeid ja vaimse tervisega seonduvat jälgima ja märkama, kui nende tervis kehvemaks läheb. Nad oskavad selle olukorraga mingil määral toime tulla, kuid tunnistavad samas, et ilma kõrvalise abita nad toime ei tuleks. Tekitatud trauma on liiga ulatuslik.

“Lastekodus sain ma igasugust tuge, logopeedilist ja psühhiaatrilist. Psühholoogi juures käisin kogu aeg. Pereteraapiat natukene. Rehabilitatsiooniteenuseid sain ka lapsena. Praegu pean ka käima psühhiaatri juures, neid süste saamas iga kuu. Muidu lähen päris hulluks kätte ära.”

“Mul on olnud vaimse tervisega väga palju probleeme. On siiani. Olen saanud mingeid teraapiaid nüüd. /.../ kui sul tervis on halb, nagu vaimset, siis see ei saagi lõpuni korda. See jääbki. Kõik see, mida oled lapsena läbi elanud. /.../ Olen õppinud sellega elama ja oskan juba reageerida, kui hakkab jälle tulema see periood.”

Noored rääkisid oma kogemusi jagades, kui suur süütunne neil kogu aeg oli või siiani on. Mõned neist rääkisid, et ei saanud vastuseid oma küsimustele või neile ei jagatud infot, miks nad asenduskodus on, siis tekitas see nendes endas väga suurt süüd. Nagu ka teoorias on varasemalt kajastatud, on süütunne see, mis asenduskodus kasvanud noortel sageli tekkida võib.

“Ma olen tahtnud teada, aga mulle pole räägitud. /.../ põhimõtteliselt ma süüdistan ennast, et mina olen süüdi, et sinna sattusin. Äkki mina teingi midagi nii valesti ja selle mind ära viidi. /.../ See on väga suur pinge mulle.”

Ühe noore loost tuli välja, et ka vanemate puhul märkab ta jätkuvalt üksteise süüdistamist. Ta kirjeldas, kuidas on ise saanud abi eriala spetsialistidelt ning mainis, et ehk oleksid pidanud ka vanemad abi otsima peale eraldamist. Noore hinnangul on ta suutnud oma minevikuga rahu teha ja tänaseks päevaks on kadunud ka süüdistav suhtumine nii enda kui vanemate suhtes.

“Jaaa, ma käisin küll psühholoogi ja psühhiaatri juures. See aitas kindlasti selle olukorraga toime tulla ja on andnud mulle rohkem kindlust vanematega suhtlemisel. /.../ aga siis hakkavad vanemad süüdistama alati üksteist, et see nii läks. /.../ Minul on rahu majas ja tulen toime, süüdistada ma küll kedagi ei oska ja ei tahagi.”

Intervjuudest tuli välja ka neid lugusid, kus noored rääkisid, et mingit traumat neil tänasel päeval pole ja nad on minevikuga rahu teinud. Kui üks noortest võrdles, milline oli tema elu kodustes tingimustes ja asenduskodus viibides, siis oli ta väga kindlal seisukohal, et asenduskodusse minek oli justkui pääsemine, tänu millele tal traumat ei ole.

“Ma isegi ei tea, kas see on nii väga trauma, see lastekodusse minek. Pigem elad ju lastekodus, kui sellises keskkonnas, kus meie kasvasime. /.../ Pigem olen rahu teinud ammu, elu on ju elamiseks, mitte masetsemiseks. Mul ei ole jäänud mingeid küsimusi õhku, et miks nii läks.”

“Eii, ei ole mul mingit traumat. Trauma on mulle see, et ma pidin lastekodust ära tulema. Vot see on mulle trauma.”

See viimane tsitaat pärineb noorelt, kes omas turvalisi ja usalduslikke suhteid asenduskodu kasvatajatega ning oli viibinud asenduskodus juba väga väikesest peale. Tema pidas traumaks hoopis asenduskodust lahkumist. See on omaette uus esilekerkinud teema käesolevas töös. Pigem tuli noorte lugudest välja just see, et oodati, millal saab asenduskodust minna iseseisvasse ellu.

3.3.3. Hinnang eraldamise kohta

Perest eraldamine võib osutada äärmiselt traumeerivaks ja muuta lapsel kogu ülejäänud elu. Minu uurimistöö valim koosnes noortest, kes olid asenduskodus viibinud täiskavanuks saamiseni. Seetõttu soovisin saada nende endi hinnangut või arvamust selle kohta, et nad oma päritoluperest eraldati ja seetõttu asenduskodus kasvama pidid.

“Ma ei mäleta kordagi, et tahtsin nendega koju kaasa minna lastekodust. /.../ Olin 12 aastane, kui ma esimest korda kasvatajaga läksin ema kodu vaatama. Sain sellise shoki. /.../ ja ma mäletan, et olin siis tol hetkel nii õnnelik ja sotsiaaltöötajale tänulik, et ta mu lastekodusse pani. Ta tegi väga õige otsuse. /.../ Ma olen täna väga õnnelik, et ma lastekodusse sattusin. /.../ Ma ei väsi seda ütlemast, kui tänulik ja õnnelik ma olen, et ta selle otsuse vastu võttis.”

Julle (2010) magistritöös tuli välja, et mõned vanemad põhjendasid lastele nende eraldamist sotsiaaltöötajate vaenuliku suhtumisega lapsevanematesse ja peresse tervikuna. Ka minu intervjuudes tõid mõned noored näiteid, kuidas vanemad lastega suheldes süüdistasid ametnikke laste eraldamises ning enda tegevuses või tegevusetuses süüid ei näinud.

“/.../ aga ega nemad kodus ei saanud aru, kuidas mul lastekodus saab hea elu olla ja miks ma tagasi ei taha minna. Nemad arvasid ikka lõpuni, et mind on seadusevastaselt ära võetud kodust. Mina näen seda asja teisiti. Õige asja eest võeti mind sealt ära.”

Noored hindasid positiivselt kogemusi ja võimalusi, mida nad asenduskodus elades said. Nad tõid välja näiteks võimalust õppida ja olla õpingute ajal toetatud. Väga oluliseks pidasid nad võimalust asuda edasi õppima peale põhikooli kas siis gümnaasiumisse või kutsekooli. Samuti toodi välja reisimist, mida nad endi sõnul ei oleks kunagi kodus elades saanud teha. Oluliseks pidasid nad veel ka puhtust, nii asenduskodu ruumide kui ka enda ja oma riietuse puhul asenduskodus olles.

“Kui ma nüüd mõtlen, siis oli see parim asi, et meid asenduskodusse viidi. Kodus, kui ma praegu elaks seal, siis ma ei oleks nii kaugele jõudnud, kus ma praegu olen. Selle üle olen ma väga õnnelik.

“Ma arvan, et see oli väga õige tegu. /.../ kui ma oleksin jäänud peresse, siis ma poleks kindlasti jõudnud siia, kus ma olen praegu. /.../ Ma arvan, et see ikka oli kõige parem otsus. /.../ Asenduskodus kasvamine on andnud mulle tuge, õpetust, mida ja kuidas teha. Ma arvan, et ema mulle seda kõike pakkuda ei oleks osanud ega saanud.”

Noored pidasid oluliseks ka seda, et asenduskodusse minnes said nad mingil moel tagasi oma lapseõlve. Üks noortest rääkis, kui oluline oli tema jaoks see, et keegi täiskasvanud hakkas tema ja ta õdede-vendade eest hoolt kandma ning temal see kohustus kadus. Samuti peeti noorte poolt oluliseks, et keegi tegi neile süüa, hoolitses nende eest, aitas õppida ja oli nende jaoks olemas.

“Mina olen küll tänulik, et me sealt kodust ära saime. Sest noh, kui ema oli kogu aeg purjus ja pidime alati ise vaatama, kuidas süüa saame ja kõik muud asjad, siis mis lapseõlv see selline on. Kogu aeg nälgisime ja ema kunagi kodus polnud.”

Hinnangute jagamise käigus mainiti 4 noore poolt ka seda, et eraldamine oleks pidanud toimuma varem. Põhjendusteks toodi üldjuhul, et nad pidid nägema liiga kaua neid traumeerivaid tegevusi vanemate poolt, nagu näiteks vägivald, hooletusse jätmine, alkoholi liigtarvitamine.

“Ma arvan, et see oleks pidanud toimuma tegelt veel varem. Sest nüüd on see tugevama jälje jätnud.”

“See oli õige otsus, meid sealt perest eraldada. Ma ei oska öelda, kas mind oleks pidanud varem või hiljem sealt ära viidama, aga põhimõtteliselt oli siis õige aeg /.../ ehk isegi oleks varem pidanud”

Pean oluliseks siinkohal välja tuua asjaolu kõigi uuringus osalenud noorte kohta, kes leidsid, et otsus nad perest eraldada oli ainuõige, mida ametnikud said nende ja/või nende õdede-vendade puhul teha.

3.3.4. Ettepanekud noorte poolt

Palusin noortel kui oma elu ekspertidel oma unikaalsetest kogemustest lähtuvalt asenduskodus kasvamisest teha ettepanekuid asendushoolduse korraldamise ja perest eraldatud laste toetamise kohta. Noored olid väga arutlevad ning tõid mitmeid erinevaid näited sellest, millest nemad ise puudust tundsid või mida nemad kõrvalt nägid mõne teise asenduskodus viibiva lapse puhul, mis oleks võinud olla teisiti.

Esiteks tõid mõned noored välja, et nende hinnagul eraldatakse lapsed liiga hilja ja see tekitab suuremat kahju, millega on tulevikus raskem tegeleda või toime tulla. Nende hinnangul peaks perest eraldamise protsess käima kiiremini, et lapsi säästa negatiivsete mälestuste eest.

„Tänapäeval võetakse lapsi ära liiga hilja. Ja kui lapsed on vanemad, siis nad mäletavad neid jubeusi rohkem. /.../ kindlasti tuleks lapsed kiiremini ära võtta. Saavad vähem traumeeritud.“

Kahe noore loost ilmnis, et kui vanematega on juba jutuks olnud eraldamise teema, siis muudab see koduse olukorra veelgi hullemaks ja vägivaldsemaks, ennekõike vaimsel tasandil. Vanemad proovivad hirmu ja vägivallega lapsi vaikima sundida ning sellest tulenevalt võib sotsiaalametnikele tunduda, justkui oleks kodune olukord paremaks läinud ja eraldamisega ei ole enam nii kiire.

Noored ise räägivad, et tegelikult lapsed lihtsalt ei julge enam midagi rääkida ning hakkavad käituma, justkui oleks kõik korras. See aga tekitab vaimselt neile nii suure pinget ja kannatama hakkavad suhted eakaaslastega, õpitulemused, huvi igapäeva tegevuste vastu. Noorte seas hakkab esinema enesevigastamist ja alkoholi tarvitamist, et oma emotsioonidega toime tulla. Järgnevates lugudes tõid noored välja, et hirm vägivalla ees koduses keskkonnas on olnud mitme lapse puhul

takistavaks teguriks, miks ei ole oma muredest julgetud rääkida nt koolis või sotsiaalametnikele. Seda toovad ka teised lapsed välja asenduskodusse jõudes.

„Ma arvan, et lapsi peaks rohkem eraldama perest, see peaks käima kiiremini, mitte et muudkui oodatakse, tehakse lastele sellega veelgi rohkem haiget. /.../ lapsed ei julgegi teada anda, sest... nad kardavad... et neile ei tuldagi appi. Siis on sõimamist ja vägivalda veelgi rohkem. /.../ nii nad räägivad, kes sinna sattunud on ikka lõpuks.“

„Kui lastekaitse pärast läheb koju rääkima vanematega ja kui see siis kuidagi välja tuleb, et laps rääkis, siis muutub see olukord tema jaoks veelgi hullemaks. Jah, vallal peaks olema suurem kontroll perede üle, siis saaks rohkem lapsi ka sellest õudusest päästetud. /.../ koolis võiks käia rohkem küsitlemas. /.../ või näiteks klassijuhataja tunnis rääkida, kuidas vald saab aidata /.../ lastele peab rohkem julgust sisestama, et nad julgeksid tulla rääkima, kasvõi sõbra eest.“

Eelneva loo puhul peeti oluliseks ka toetust ja julgustamist kooli keskkonnas. Noorte arvates võiks kohaliku omavalitsuse sotsiaalametnik ennetustööna rohkem käia koolis ja rääkida laste õigustest ning sellest, kuhu või kelle poole pöörduda, kui lapsel on mure. Teadmatust, kelle poole pöörduda abi saamiseks, mainiti mitme noore poolt ning nad olid tänulikud teistele täiskasvanutele, kes märkasid nende olukorda ja seisid nende eest.

Nagu järgnev lugu näitab, siis ka vanemate poolt esineb palju hirmutamist lastekaitse spetsialistiga. Seetõttu ei pruugi lapsed pöörduda otse ametniku poole.

„Paljud lapsed ei tea, kuhu pöörduda. Ka mina ei osanud abi otsida. Hea, et keegi seisis meie eest ja päästis meid. Tuleb ka lastele selgitada, kust ja kuidas abi saab. /.../ ja lastel on hirm, et pärast saavad tappa kodus. Ja lapsi hirmutatakse lastekaitsega kogu aeg. Vanemad kogu aeg hirmutavad /.../ ja siis lapsel ongi trauma, sest elab selle hirmuga, et ta viiakse ära.“

Lisaks tõi üks noor välja, et tema oleks valmis ise oma kogemusi jagama näiteks koolis mõne teemapäeva raames või klassijuhataja tunnis. Tema leidis, et see ehk julgustaks lapsi rohkem pöörduma vastavate isikute poole, kui kodus esineb vägivalda või laste hooletusse jätmist. Noore arvates võiks riigi tasandil kasutada ära nende kogemusi ja läbielatud ennetustegevuse raames või laste julgustamisel oma lugusid rääkida.

„Olen mõelnud, et äkki võibolla see aitab, et minusugused lapsed, kes me oleme selle läbi elanud, võibolla meie saame toeks olla. Et kui näiteks teha koolis infotund, et siis kutsutakse meid, kes on lastekodulapsed. Et siis rääkida, kuidas meie julgust saime abi otsida ja kuidas me tänu sellele saime oma elu korda. Äkki see julgustaks neid.“

Noorte poolt tuli ka sisend, et nad oleksid soovinud rohkem aktiivset ja sisukamat suhtlemist sotsiaalametniku poolt. Eestis on küll kohustus külastada asenduskoduteenusel viibivat last kaks korda aastas, kuid sageli otsene kontakt lastekaitsetöötaja ja asenduskodus viibiva noore piirdubki sellega. Samuti arvas üks noor, et sotsiaalametnik suudaks tagada stabiilsema suhte täiskasvanuga, kuna asenduskodus vahetusid töötajad tihti.

„Äkki lihtsalt rohkem rääkida, olla toeks. Vastata küsimustele, mis tekivad. Sest neid tekib ikka. Mitte et kuidas asenduskodus või koolis läheb, aga et miks nii juhtus ja mis edasi saab.“

“Minu arvates peaksid nad pigem käima küll rohkem laste juures, kes perest ära on võetud. Sotsiaaltöötajaga võibolla on nagu lihtsam rääkida ka, kui näiteks mõne kasvatajaga /.../ kasvatajad nii tihti vahetusid ka. Hakkasid ühte usaldama ja saad talle rääkida omi asju ja siis jälle kohe vahetus. Ja see oli nii raske.”

Samuti sooviti, et sotsiaaltöötaja hoiaks neid rohkem kursis kodus toimuvaga. Siin mainiti, et soov infot saada on õdede ja vendadega seoses, kes on jäänud koju. Soovi vanematega suhelda või nende kohta infot saada, ei mainitud.

“Ma arvan, et nad peaksid tihedamini suhtlema ja andma tagasisidet, et kuidas kodus olukord on. Olema sillaks kodu ja asenduskodu vahel, et see suhe, õdede ja vendadega ei katkeks.”

„Hästi palju oleneb, kas läheb terve pere või ainult pool. Kui ainult mõned lapsed, siis on äärmiselt oluline, et lapsed vähemalt suhtleksid omavahel.“

Noored pidasid oma kogemusi jagades oluliseks ka seda, et vanemad peavad ise tahtma muutuda ja abi vastu võtma, kui neile seda pakutakse. Muidu ei näinud noored võimalust, et olukord üldse muutuks. Samas nagu eelnevalt välja tuli, siis puudus noortel teadmine, kas tema vanematega üldse tegeleti või millist tuge nad kohaliku omavalitsuse poolt said peale laste eraldamist. Puudulik abi vanematele võib kindlasti pärssida vanemate võimekust oma eluga ise hakkama saada ja vajalikke muudatusi läbi viia, et lapsed saaksid naasta oma pere juurde.

„Kindlasti ei saa ametnikud kõike ära lahendada. Kui ikka inimesed ei taha, et neid aidatakse, siis sa võid pingutada, aga sa ei saagi midagi teha enne kui lapsed on lastekodus. Ja siis aidata lapsi./.../ Sotsiaaltöötajad ei peaks pingutama selle nimel. Need peavad olema esmajoones ikka vanemad. Näidaku üles huvi, küll siis neid aidatakse ka.“

Samuti toodi välja päritoluperega suhete hoidmise ja kontakti loomise kohta, et kui vanemad ise aktiivsed ei ole, siis noorte hinnangul ei peaks ka seda suhtlust lastele nõ peale suruma. Kahe noore loo puhul selgus, et nad tunnetasid mitmel korral, kui neil paluti emaga ühendust võtta, kuid ema ükskõikne suhtumine tegi lastele haiget. Noored selgitasid, et pigem tuleks säästa neid uuesti haiget saamast. Neil oli küll asenduskodus mingi aeg soov emaga suhelda, aga kui suhtluse käigus esines laste süüdistamist või ükskõiksust, siis tundsid lapsed ennast veelgi rohkem süüdlastena kogu juhtunu osas.

„Kui vanemad ise ei tee midagi selleks, et neid tagasi saada, siis pole lastel ka vaja sellistega suhelda, kes ei hooli.“

„Kui vanemad ennast ikka kätte ei võta, siis ma arvan küll, et seda suhtlust ei olegi vaja hoida. /.../ lihtsalt laste heaolust tulenevalt.“

Üks noortest, kes viibis asenduskodus üleminekuperioodil 2018. aastal, ehk siis, kui laste arvu asenduskodu peres vähendati, tõi välja, et see muudatus on laste seisukohast kindlasti positiivne. Selles muutuses nägi ta võimalust personaalsemaks tööks lapsega asenduskodu kasvatajate poolt.

Samuti rääkis ta, et tundis puudust sellest ühest kindlast inimesest, kes aitaks tal vanematega suhelda ja oleks toeks, kui sellega kaasnevad tagasilöögid. Kuigi asenduskodus on lastel olemas üldjuhul usalduskasvatajad, siis leidis noor, et tal ei olnud siiki piisavalt oskusi või aega noore nõustamiseks ja selgitamiseks, miks asjad nii on.

“Ma ei tea, kas keegi teeb seda tööd ka, et räägib ja siis aitab lastel vanematega rääkida ja tegeleb kõige sellega. Ma loodan, et tulevikus hakkab see kõik paremini minema. Eks juba see aitab, et need väiksesed pered on tehtud, saadakse rohkem tegeleda lastega.”

Noorte endi väljatoodud ettepanekud ja soovitusel olid väga mitmekülgsed. Lisaks sellele, millest nad ise puudust tundsid, rääkisid nad palju ka sellest, millised olid teiste asenduskodus olevate laste murekohtadeks ning millele võiks ja tuleks rohkem tähelepanu pöörata.

4. JÄRELDUSED JA ETTEPANEKUD

Perekond on esmane keskkond lapse jaoks, milles laps õpib suhtlema nii oma vanematega kui ka õdede ja vendadega. Selle tulemusena arenevad välja isikuomadused, mis kujundavad inimese hoiakuid ja tõekspidamisi edasises elus. Kõige tugevam side on lapsel oma vanematega, seejärel õdede ja vendadega (Bolzmann, 2013).

Noored jagasid kodusest elust rääkides positiivseid mälestusi pigem oma õdedest ja vendadest ja kirjeldasid, mida nendega koos tehti. Samuti mainiti positiivsed suhteid teiste päritolupere liikmetega, nagu vanavanem või tädi. Tugev side õdede ja vendade vahel säilis ka asenduskodus olles ja kestab kõigi noorte puhul tänaseni. Need lood ühtivad varasemalt Salla (2016) poolt läbiviidud uuringuga, milles asenduskodus elavad lapsed pidasid oma pereks ennekõike õdesid ja vendi. Vanematest rääkides pigem meenutati negatiivseid seiku ja kogemusi, mis noortele erinevaid traumeerivaid mälestusi olid tekitanud.

Nagu seadused ja asendushoolduse juhised ette näevad, tuleb mitme lapse eraldamise puhul õed ja vennad paigutada asendushooldusele koos, kui see ei ole vastuolus lapse huvidega. Noorte jagatud kogemused kinnitasid, et see on lapse seisukohast äärmiselt oluline ja positiivne. See annab lastele turvatunde ning aitab kohaneda muutunud elukorraldusega. Lisaks rõhutasid noored, et eraldi elavate õdede ja vendade puhul tuleb kindlasti säilitada kontakt. See oli nende arvates olulisem, kui suhte säilitamine ja hoidmine vanematega.

Kui lapsel on olnud positiivseid kogemusi teiste päritolupere liikmetega (vanavanemad, tädid-onud), siis leian, et ka nendevahelisele suhtlusele tuleks panna suuremat rõhku, eriti sellisel juhul, kui vanematega suhtlus on puudulik. Vaid neli noort üheksast tõid välja oma päritoluperest rääkides, et nad on kontaktis olnud näiteks vanavanaemaga või tädi-onuga. Samas on see kontakt nende sõnade kohaselt olnud väga toetav noore jaoks ja sealt on nad saanud infot oma pere ja mineviku kohta.

Kuigi mitme noore lugudest tuli välja, et peale eraldamist toimus mõningane suhtlus oma päritoluperega, kuid aja möödudes see kas vähenes või lakkas sootuks. Need noorte jagatud mälestused vastandusid varem lapsevanematega läbiviidud uuringu tulemustega. Kaljur (2016) uuris oma magistritöös lapsevanemate refleksioone asendushooldusel olevate laste perekonda tagasipöördumise kohta. Tema uuringutulemustes tõid enamus lapsevanemaid välja, et peale lapse

eraldamist kuni asendushoolduse lõppemiseni hoidsid nad oma lastega pidevat kontakti nii kohtumiste kui sidevahendite abil.

Kuna noored ei osanud välja tuua kindlaid ja neile teadaolevaid põhjuseid, miks suhtlemine noore ja vanemate vahel vaibus, ei saa siinkohal teha oletusi, millest see võis põhjustatud olla. Küll aga on varasematest uuringutest (Kaljur, 2016, Mänd, 2017) välja tulnud lapsevanemate ja perevanemate lugudest, et suhtluse hoidmisel kaob aja möödudes motivatsioon. Kui lapsevanem mõistab, et lapsega on asenduskodus kõik korras ja ta lepib sellise elukorraldusega, siis väheneb ka aktiivne suhtlus lapsega.

Mõnikord võivad nii asenduskodu kasvatajad kui ka kohaliku omavalitsuse sotsiaalametnik leida, et peale perest eraldamist vajab laps aega uue elukorraldusega harjumiseks, mida rääkisid ka mõned minu töös osalenud noored. Mänd (2017) uuris oma magistrیتöös perevanemate koostööd lapse bioloogiliste vanematega. Ka selles töös tõid perevanemad välja, et mõnikord tuleb võtta aeg maha, anda lapsele aega kohanemiseks ning seejärel otsustada, kuidas edasist suhtlus lapse ja tema pere vahel korraldada.

Julle (2010) ja Kaljuri (2016) magistrیتöödest tuli välja, et peale lapse eraldamist toetatakse vanemaid väga vähe. Seetõttu ei ole vanemad suutelised oma vanemlikke oskusi parandama või puudusi likvideerima sellisel moel, et laps saaks naasta oma pere juurde. Samas võib taas olla olukordi, kus lapsevanemate abistamiseks tehakse palju tööd, kuid vanemad keelduvad abi vastu võtmast või ei soovi sotsiaaltöötajaga koostööd teha. Käesolevas töös puudusid noortel teadmised selle kohta, kas ja mil moel nende vanemaid toetati. Samas toodi ka välja, et vanemad ise keeldusid abi vastu võtmast, kui neile seda pakuti.

Kuigi suhtlus lapse ja tema päritolupere vahel on oluline, ennekõike lapse identiteedi seisukohast, siis leian, et on oluline väga põhjalikult kaaluda ja arvestada kontakti hoidmisel või säilitamisel lapse arvamusega. Nagu noorte lugudest selgus, siis lastel võivad olla väga halvad mälestused seoses koduse elu ja ennekõike vanematega. Mõned noored ise tõid välja, ei soovinudki asenduskodus olles vanematega suhelda, kuna see tekitas nendes veelgi rohkem süütunnet või negatiivseid tundeid, millega tuli pärast neil endil hakkama saada. Tuleb põhjalikult kaaluda iga, kas suhtlus lapse ja vanemate vahel on kasulik ja annab lapsele midagi või pigem muudab asja veel hullemaks. Vajadusel anda lapsele aega, leida talle sobilik nõustamisviis või teraapia ja samm-sammult hakata taastama suhtlust tema vanematega.

Leian, et erilist tähelepanu tuleb pöörata laste puhul, kes on asenduskodusse viidud koos ehk siis õed-vennad, kuna nende kogemused ja tunded on erinevad. Kui ühel lapsel on vastumeelsus vanematega suhtlemise osas ei tähenda see automaatselt seda, et tema õde või vend vanemaga suhtlust ei vaja, nagu selgus ühe noore narratiivis.

Peale lapse perest eraldamist ja asendushoolduse teenusele suunamist saab kohalikust omavalitsusest ka lapse eestkostja, kes hakkab korraldama lapse elu ja vastutab edaspidiselt lapse eest. Varasemalt on noored avaldanud, et lastekaitsetöötaja poole pöörduiti pigem vajadusest lähtuvalt, näiteks ID-kaardi või pangakaardi saamiseks (Osila jt, 2016).

Selliseid näiteid toodi ka noorte poolt käesolevas töös. Noorte lugudest tuli välja, et eestkosteülesandeid täitva sotsiaalametnikuga üldjuhul puudus usalduslik ja aktiivne suhtlus. Mõni noor lisas, et see ei peaks nii olema ja sotsiaaltöötajas nähti isikut, kes võiks anda lastele rohkem infot nende minevikusündmuste kohta või olla „sillaks“ asenduskodus oleva lapse ja tema pere vahel, et saada infot ka kodus toimuvast.

Kuna lapsed kasutavad tänasel päeval järjest rohkem sotsiaalmeediat ja enamus lastel on telefonid olemas juba väga noores vanuses, siis annab see neile võimaluse võtta ühendust oma lastekaitsetöötajaga ja küsida infot siis, kui neil selleks vajadus tekib. Kindlasti tuleb lastekaitsetöötajana teadvustada, millist infot sellisel moel lapsele edastada või kas üldse. Teisalt soodustab selline võimalus kindlasti lapse ja ametniku vahelist aktiivsemat suhtlemist.

Lähtuvalt rahvusvahelistest juhistest, Eesti seadusandlusest ja lapse heaolust on vajalik tagada lapse informeeritus tema varasema elu ja päritolupere kohta. Üha rohkem pööratakse tähelepanu sellele, et asenduskodus kasvaval lapsel on õigus teada, mis põhjustel ta ei saa elada oma päritoluperega. Noorte narratiividest selgus, et nii mõnelgi noorel valitses teadmatus oma päritolupere kohta või põhjuste kohta, miks nad perest eraldati. Noored ise tõid välja, et info jagamisest keelduti, kuna asenduskodu kasvatajate arvates olid põhjused väga traumeerivad noore jaoks ja seetõttu ei soovitud infot lapsega jagada. See hoiak kasvatajate ja perevanemate puhul on varasemalt välja tulnud ka mitmes magistritöös. Minu uuringus osalenud noorte arvates ei tohiks karta, et nad saavad uuesti traumeeritud, pigem tekitab suuremat kahju rääkimata jäetud lood ja vastamata küsimused.

Noorte lugude üheks olulisemaks tulemuseks minu jaoks oli see, et kõik noored pidasid eraldamist õigeks otsuseks. Ennekõike lähtusid nad oma lugudes sellest, et nende vanemad ei oleks suutnud tagada neile seda elu ja neid võimalusi, mis oli neil asenduskodus kasvades.

Institutsionaalse hoolduse puhul on välja toodud kahjulikuks mõjuriks ennekõike asutuses valitsevad inimsuhted ja asutuse töökorraldus, mis sageli võivad olla takistavaks teguriks peresarnase keskkonna loomisel, sest lapse jaoks ei pruugi jaguda piisavalt aega suhtlemiseks ja nendega tegelemiseks (Sotsiaalministeerium, 2014). See tuli välja ka noorte kirjeldustes, et pere ja kodu tunnet neil asenduskodus elades ei tekkinudki. Isegi mitte siis, kui eraldamine toimus juba väga varajases eas.

Töötades ise lastekaitsespetsialistina pean kahjuks nõustuma sellega, et suhete hoidmist ja individuaalselt lapsega tegelemist takistavad suur töökoormus, aja puudus ja geograafiline vahemaa. Siinkohal on minu ettepanek, et riigi tasandil võiks olla eraldatud lapse ja tema päritolupere vaheliste suhete hoidmise, säilitamise, tugevdamise või taastamise jaoks eraldi isik, kelle igapäevane töö see oleks. Kui meil on olemas isik, kes oskab kasutada traumateadlikku lähenemist ja teaduspõhiseid meetodeid nagu näiteks elulootöö meetod, on see oluline ja vajalik ressurss asendushooldusel olevate laste ja nende päritolupere jaoks.

Lisaks võib ametniku ja lapsevanemate vahelist koostööd takistada erinevad konfliktid ja negatiivne suhtumine lapsevanemate poolt ametniku suhtes. Lapsevanemad võivad keelduda igasugusest koostööst lastekaitsespetsialistiga peale lapse eraldamist ning siinkohal näen taaskord ressurssina erapooletut ja sellisteks juhtudeks spetsiaalse väljaõppega inimest, kes saab jätkata tööd eraldatud lapse ja tema perega.

Ettepanekud:

- Toetada suuremal määral suhtlust teiste päritolupere liikmetega, kes omavad positiivset mõju lapsele- vanavanemad, tädid, onud jne.
- Eraldatud lapse ja tema päritolupere vaheliste suhete hoidmise, säilitamise, tugevdamise või taastamise jaoks võiks olla eraldi pädev ja professionaalseid teadmisi omav isik, kes oskab kasutada traumateadlikku lähenemist ja teaduspõhiseid meetodeid.
- Pöörata rohkem tähelepanu vanemate toetamisele ja abistamisele peale laste eraldamist. Parema koostöö tagamiseks peaks vanematega töötama erapooletu isik, nt peretöötaja või sotsiaaltöötaja asenduskodus.

- Kohaliku omavalitsuse lastekaitse spetsialist peaks aktiivsemalt suhtlema perest eraldatud lastega, neid külastama ja looma usaldusliku suhte lapsega. Vajadusel tuleb suurendada lastekaitse spetsialistide arvu kohalikus omavalitsuses.
- Ennetustegevuse ja arendustegevuse koha pealt tuleks rohkem kaasata noori, kes on kasvanud asenduskodudes ning on valmis oma lugusid ja ettepanekuid jagama.

Magistritöö koostamiseks läbi loetud materjal ja ennekõike noorte lood on andnud minu igapäevase töö jaoks lastekaitse spetsialistina äärmiselt suure ja hindamatu panuse. Noorte enda ettepanekud ja kogemused selle kohta, millist abi ja tuge nad vajasisid asenduskodus olles aitavad kindlasti kaasa minu edaspidises töös eraldatud lastega ja nende päritoluperega.

KOKKUVÕTE

Lapsele on perekond loomulikuks kasvu- ja arengukeskkonnaks. Perekonnas kasvades peaks laps omandama vajalikud oskused iseseisvaks ja vanemad on need, kes peaksid olema lapsele kõige selle juures toeks. Mõnikord aga on vajalik lapse eraldamine tema päritoluperest ja paigutada laps tema enda heaolu tagamiseks asendushooldusteenusele. Asendushooldusteenusel peaks laps viibima võimalikult lühiaegselt ja tagada tuleb võimalikult peresarnane elukorraldus. Kahjuks on Eestis olukord pigem selline, kus asendushooldusele suunatud lapsed jäävad sinna üldjuhul kuni täiskasvanuks saamiseni.

Asendushooldusel olles on laste identiteedi kujunemise jaoks tähtis, et säiliks suhted päritoluperega tingimusel, et need suhted ei kahjusta last. Samuti on vajalik on tagada lapsele asjakohane info tema mineviku, vanemate ja vajadusel eraldamise põhjuste kohta.

Käesoleva magistr töö eesmärgiks oli uurida noorte lugusid ja kogemusi suhetest päritoluperega asenduskodus viibides, nende suhete olulisusest identiteedi kujunemisel ning selgitada välja kohaliku omavalitsuse ja asenduskodu kasvatajate roll suhete toetamisel ja säilitamisel.

Uurimuse valimi moodustasid üheksa täiskasvanut inimest, kes olid elanud asenduskodus. Samuti oli oluline, et teenusel viibimisest ei oleks möödas rohkem kui viis aastat. Uurimuses osales kokku 2 meest ja 7 naist, vanuses 18-24 aastat. Noored olid pärit erinevatest Eesti piirkondadest ning ka asendushooldusel viibisid erinevates Eesti asenduskodudes.

Uurimistöö eesmärgi saavutamiseks viisin läbi narratiivsed intervjuud. Intervjuud viisin läbi ajavahemikul märts kuni juuni 2021. Andmete analüüsimisel kasutasin temaatilist narratiivset sisuanalüüsi.

Läbiviidud uuringus selgus, et suhted õdede-vendade vahel omasid äärmiselt olulist tähtsust uuringus osalejate jaoks nii kodus elades, asenduskodus olles kui ka peale asendushooldusteenuselt lahkumist. Vanematega suhtlemise kohta toodi välja, et pigem oli see puudulik ning ka iseseisvas elus ei ole vanematega suhtlemine noorte jaoks prioriteet.

Teise olulise narratiivina tuli noorte lugudest välja informatsiooni jagamise tähtsus täiskasvanute poolt. Teadmatuse oma mineviku, eraldamise põhjuste või päritoluperi kohta tekitas noortes ebakindlust ning takistas suuresti nende tervikliku identiteedi kujunemist asenduskodus olles.

Noored tõid välja, et neile ei jagatud infot asenduskodu kasvatajate või sotsiaaltöötajate poolt ning selline olukord tekitas lastes enesesüüdistusi ja vaimse tervise probleeme, mis mõnel kestavad tänaseni.

Üks läbiv teema oli ka noorte arvamus perest eraldamise kohta. Oluline on siinkohal välja tuua asjaolu kõigi uuringus osalejate kohta, kes leidsid, et otsus nad perest eraldada oli ainuõige, mida ametnikud said nende ja/või nende õdede-vendade puhul teha.

VIIDATUD ALLIKAD

Ahas, E. (2015). Kas perest eraldamine on liigne sekkumine perekonnaautonoomiasse või üks lapse huve tagavatest meetmetest? *Juridica*, 6, 2015. Kasutatud 04.04.2022, https://www.juridica.ee/article_full.php?uri=2015_6_kas_perest_eraldamine_on_liigne_sekkumine_perekonnaautonoomiasse_v_i_ks_lapse_huve_tagavatest&pdf=1

Bolzmann, T. (2013). *Perekonna varjatud seadused. Suhete käsiraamat sünnist surmani*. Tartu: Väike Vanker.

Eesti Asenduskodu Töötajate Liit. (i.a) *Asenduskodu*. Kasutatud 20.04.2022, <https://www.eatl.ee/kasulikku/moisted/asenduskoduteenus/>

Engler AD., Sarpong KO., van Horne BS., Greeley CS. ja Keefe RJ. (2022). A Systematic Review of Mental Health Disorders of Children in Foster Care. *Trauma Violence Abuse*, 23(1):255-264. doi: 10.1177/1524838020941197.

Euroopa Nõukogu. (2009). *Asendushooldusel olevad lapsed ja noored. Tutvu oma õigustega!* Kasutatud 27.04.2022, <https://rm.coe.int/168046ce9c>

EV Sotsiaalministeerium. (2014). Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat. Kasutatud 03.12.2021, https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Asendushooldus/ah_rr_dets_2014.pdf

Flick, U. (2011). *An Introduction to Qualitative Research*. Los Angeles ja London: Sage.

Hirsijärvi, S. (2005). *Uuri ja kirjuta*. Tallinn: Medicina.

Hooley, K., Stokes, L. ja Combes, H. (2016). Life story work with looked after and adopted children: how professional training and experience determine perceptions of its value. *Adoption & Fostering*. doi:10.1177/0308575916661129

Julle, A. (2010). *Vanemate ja sotsiaaltöötajate arvamused asendushooldusel elava lapse tagasipöördumise võimalustest vanemate juurde*. Magistritöö. Tartu Ülikool, sotsiaal- ja haridusteaduskond.

Jõks, H. (2020). Kuidas on rakendunud muudatused asendus- ja järelhooldusteenuse valdkonnas? *Sotsiaaltöö*, 2, 25-29.

Kaljur, A. (2016). *Asendushooldusel oleva lapse tagasipöördumine perekonda: lapsevanemate reflektisoonid*. Magistritöö. Tallinna Ülikool, ühiskonnateaduste instituut.

Kertesz, M., Humphreys, C. ja Corrales, T. (2022) Identifying the Patterns of Family Contact for Children in Care. *Australian Social Work*. DOI: 10.1080/0312407X.2021.1914696

Kõiv, L. (2021). „*Me lihtsalt olemegi natuke targemad kui täiskasvanud*“ - perekodus elavate laste perspektiiv suhetele bioloogilise perekonnaga ja suhete olulisus identiteedi kujunemisel. Magistritöö. Tallinna Ülikool, ühiskonnateaduste instituut.

Laherand, M-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Sulesepp.

Lapse õiguste konventsioon. (26.09.1991). *Riigi Teataja II*. Kasutatud 02.02.2022, <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016>

Lastekaitseadus. (12.12.2018). *Riigi Teataja I*. Kasutatud 02.02.2022, <https://www.riigiteataja.ee/akt/106122014001?leiaKehtiv>

Mänd, K.-A. (2017). *SOS perevanemate käsitused koostööst lapse bioloogiliste vanematega*. Magistritöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut.

McAlpine, L. (2016). Miks kasutada narratiivi? Lugu narratiivist. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 4 (1). 6-31, <http://dx.doi.org/10.12697/eha.2016.4.1.02>

Oja, S. (2021). *1% Eestimaa lastest kasvab asendushooldusel*. Kasutatud 25.04.2022. <https://tarkvanem.ee/kasupere-artiklid/1-eestimaa-lastest-kasvab-asendushooldusel/>

Osila, L., Turk, P., Piirits, M., Biin, H., Anniste, K. ja Masso, M. (2016). *Asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring*. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.

- Pecora, P.J., Whittaker, J. K., Barth, R. P., Borja, S. Ja Vesneski, W. (2019). *The Child Welfare Challenge: Policy, Practice and research- 4th Edition*. New York & London: Taylor and Francis
- Perekonnaseadus. (28.04.2022). *Riigi Teataja I*. Kasutatud 03.05.2022, <https://www.riigiteataja.ee/akt/13330603?leiaKehtiv>
- Philpot, T. ja Rose, R. (2004). *The Child's Own Story: Life Story Work with Traumatized Children*. Jessica Kingsley Publishers
- Riessman, C. K. (2002). Narrative Analysis. *Teoses*: Given, L. M. (toim), *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods, Volume 2* (lk 705-708). Los Angeles: Sage Publications.
- Saarna, L. (2020). *Lapsendatu pikk tee juurteni. Lapsendamissaladus ja õigus saada infot päritolu kohta*. Arvamuslugu. https://www.omapere.ee/wp-content/uploads/2021/02/Lapsendamiselugu_Liis-Saarna.pdf
- Sanders, J. (2012). Family of Origin and Interest in Childbearing. *Marriage & Family Review*, 48 (1), 20–39. DOI: 10.1080/01494929.2011.619300
- Sarv, M. (2013). Kohaliku omavalitsuse ja asenduskoduteenuse osutaja roll asenduskodus elava lapse õiguste tagamisel. *Sotsiaaltöö*, 3, 14-18.
- Sarv, M. (2020). Asenduskodus või perekodus elava lapse suhtlus bioloogilise vanemaga. *Sotsiaaltöö*, 2, 30-33.
- Sarv, M. (2021). *Asendus- ja järelhooldus aastatel 2016–2020*. Kasutatud 18.05.2022, <https://tai.ee/en/node/12050>
- Scabini, E. ja Manzi, C. (2011). Family processes and identity. In S. J. Schwartz, K. Luyckx, & V. L. Vignoles (Eds.). *Handbook of identity theory and research*, Springer Science + Business Media. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9_23
- Sindi, I. (2020). Asendushooldusperes elava lapse identiteediõigus. *Sotsiaaltöö*, 2. <https://www.tai.ee/et/sotsiaaltoo/asendushooldusperes-elava-lapse-identiteedioigus>.

Sindi, I., ja Strömpl, J. (2019). Who Am I and Where Am I From? Substitute Residential Home Children's Insights into Their Lives and Individual Identities. *Child & Youth Services*, 1– 20. <https://doi.org/10.1080/0145935X.2019.1591272>

Sindi, I., Strömpl, J. Ja Lust, M. (2022). *Traumateadlik asendushooldus. Kirjanduse, koolitusprogrammide ning laste otsuste hooldajate kogemuste uuringu aruanne*. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.

Sindi, I., Toros, K., Kuldjärv, M., Kattai, K., Gornischeff, K., Medar, M., Valma, K. Ja Saia, K. (2019). Asendushooldusel täisealiseks saavate noorte iseseisvumise ja elluastumise toetamine. Soovituslik juhend asendus- ja järelhooldusteenuse osutajatele. Tallinn: Tallinna Ülikool.

SOS Lasteküla Eesti Ühing. (2007). *Asendushoolduse standardid Euroopas*. https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Asendushooldus/q4c_estonian.pdf

Sotsiaalhoolekandeseadus. (30.12.2015). *Riigi Teataja I*. Kasutatud 06.12.2021, <https://www.riigiteataja.ee/akt/129062017007?leiaKehtiv>

Sotsiaalkindlustusamet. (2013). *Asendushooldusteenuse kvaliteedijuhis*. https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/news-related-files/asendushooldusteenuse_kvaliteedijuhis_0.pdf

Sotsiaalkindlustusamet. (2020). *Juhis asendus- ja järelhooldusteenuse korraldamiseks*. https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Lastekaitse/Noustamisteenused/juhis_asendus-_ja_jarelhooldusteenuse_korraldamiseks.pdf

Sotsiaalkindlustusameti kodulehekülg. (i.a). Kasutatud 21.03.2022, <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/lapsed-pered/asendushooldus-ja-kasuvanemlus>

Strömpl, J., Selg, M. ja Linno, M (toim). (2012). *Narratiivne lähenemine sotsiaaltöuurimuses : laste väärkohtlemiselood* (lk 48-61). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Tamppuu, P. (2014). Asendushoolduse kontseptsiooni alusanalüüs. *Sotsiaaltöö*, 2, 37-39.

- Toros, K. (2013). Lapse heaolu hindamisest Eesti lastekaitsetöö praktikas. *Sotsiaaltöö*, 3, 24-28.
- Turk, P. (2011). *Asenduskodudes kasvanud noorte valmisolekiseisvaks eluks*.
https://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2014/03/2011_Asenduskodu_noored.pdf
- van der Kolk, B. (2005). Developmental trauma disorder: Toward a rational diagnosis for children with complex trauma histories. *Psychiatric Annals*, 35 (5): 401-408.
- van der Kolk B. (2020). *Keha peab arvet: aju, vaim ja keha traumast paranemisel*. Tallinn: Tänapäev.
- Õiguskantsleri Kantselei laste õiguste osakond (2013). *Asenduskoduteenuse analüüs*.
https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/asenduskoduteenuse_analuus.pdf
- Õiguskantsleri kodulehekülg. (i.a). Statistika ja uuringud. Kasutatud 25.04.2022.
<https://www.oiguskantsler.ee/et/statistika-ja-uuringud>
- Wrench, K., ja Naylor, L. (2013). *Life Story Work with Children Who are Fostered or Adopted: Creative Ideas and Activities*. Jessica Kingsley Publishers.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Triin Uibo,

- 1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Asenduskodus kasvanud noorte narratiivid suhetest päritoluperega“,**

mille juhendaja on PhD Judit Strömpl,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

- 2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.**
- 3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.**
- 4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.**

Triin Uibo

25.05.2022